

Den besværlige fremtid – om usikkerhedens svøbe

AF FINN OLESEN

Erfaringsmæssigt ved vi alle, at det at træffe de rette økonomiske beslutninger kan være ganske besværligt. Netop derfor er det, at vores økonomiske adfærd grundlæggende er baseret på forventninger. Vi planlægger, beslutter og handler ofte under en eller anden grad af uvished. Ofte tager vi derfor fejl. Det gælder husholdninger som virksomheder. Især kan graden af fejltagelse være betydelig, når der skal træffes beslutninger, som rækker langt ud i fremtiden. Og hvad ved vi egentlig præcis om fremtidige forhold? Disse er i en større eller en mindre udstrækning jo præget af usikkerhed. Desværre har de færreste – økonomer som andre – forstået dybden og kompleksiteten af begrebet usikkerhed. Men usikkerhed er heller ikke et entydigt begreb. Der findes således forskellige typer, som vi kan (skal) skelne imellem. I nærværende artikel er der især sat fokus på den epistemologiske og den ontologiske form for usikkerhed.¹

Indledning

I bund og grund er enhver økonomisk handling en forventningsbetinget handling. Og vores forventninger ændrer sig, som tiden går. Både som følge af eksogene hændelser (f.eks. efterspørgsels- som udbudschok), men også på baggrund af de endogene tilpasningsprocesser der finder sted i økonomien over tid. Og da forventninger ikke nødvendigvis er korrekte bud på, hvad fremtiden vil bringe, er enhver økonomisk handling i en eller anden udstrækning en handling, der er omgærdet af usikkerhed. Så husholdninger som virksomheder som andre økonomiske agents adfærd udspiller sig derfor i et makroøkonomisk miljø, der er kendetegnet ved en større eller en mindre grad af usikkerhed.

Naturligvis er ikke alle økonomiske beslutninger lige usikre. Når vi som husholdninger foretager vores indkøb af almindelige dagligvarer, er vi så nogenlunde på sikker grund, hvad angår vores beslutningsgrundlag. Men alligevel kan vi blive overrasket, når vi står i butikken. Måske er nogle af de varer, som vi oprindeligt ønskede at købe ikke til stede i netop den variant, som har vores interesse, og måske er andre varer, som er brugbare substitutter til vores planlagte køb på tilbud. Og måske falder vi også for andre tilbud i butikken, som vi egentlig ikke havde planlagt at skulle købe med hjem. Men alligevel er det overraskelsesmoment, som vi kan opleve i disse sammenhænge af en nogenlunde begrænset karakter. Kun sjældent bliver vi virkelig stillet over for nogle kendsgerninger, som vi ikke på forhånd havde forestillet os kunne indtræffe og blive til aktuel virkelighed. Eller sagt på anden vis; den form for usikkerhed, som vi kan opleve i disse situationer, er ikke en, som for alvor kan ryste den enkelte husholdnings økonomiske fundament på nogen nævneværdig måde. Den er på sin vis uproblematisk og håndterbar.

Tilsvarende har de fleste virksomheder så nogenlunde styr på deres kortsigtede produktionsplanlægning. De opstiller de bedste bud på, hvorledes de tror, at efterspørgslen efter deres produkter vil være i den kommende tid. Er konjunkturudviklingen så nogenlunde stabil, er deres fejlmargen i så henseende relativ lille. Men naturligvis kan de tage fejl – helt præcise er deres bud på de fremtidige afsætningsvilkår næppe. Men for normale forhold vedkommende betyder dette

---

Finn Olesen, f. 1959, cand. oecon., ph.d., professor ved Aalborg University Business School, Aalborg Universitet. Leder af forskningsgruppen *Macroeconomic Methodology, Theory and Economic Policy* (MaMTEP).

ikke så meget. Har de været for pessimistiske i deres produktionsplanlægning, kan de blot tage varer fra deres lager for at imødekomme den større faktiske end forventede efterspørgsel. Vurderer de, at afsætningsmulighederne fremadrettet forbliver på dette højere niveau, kan de jo bare sætte produktionen op, når de planlægger for den kommende periode og/eller vælge at regulere på prisen alt efter hvilke konkurrenceforhold, som de nu engang er underlagt på det marked, der er deres. Og tager de fejl i den anden retning, hvor virksomhederne har overvurderet de faktiske afsætningsmuligheder, må de bringe varer til lageret og efterfølgende måske også ændre på deres produktionsplanlægning og prisfastsættelse i nedadgående retning. Eller sagt på anden vis; de planer, beslutninger og konkrete handlinger, som virksomheder foretager af en kortsigtet karakter, er nok usikre, men for normale forholds vedkommende er usikkerheden alligevel af en sådan størrelsesorden og karakter, at den kan overkommes så nogenlunde uden, at virksomheden oplever drastiske negative økonomiske konsekvenser.

I andre sammenhænge forholder det sig anderledes. Såvel husholdninger som virksomheder planlægger, beslutter og gennemfører naturligvis også økonomiske handlinger, der er betydeligt mere usikre end de ovenfor nævnte. Og generelt gør det forhold sig gældende, at jo længere den tidshorisont er, som vores konkrete økonomiske handling udspiller sig i, desto mere usikkerhed er der knyttet til handlingen. Og i denne henseende er usikkerheden anderledes, end hvad der var gældende på kort sigt. Den har skiftet karakter og indeholder nu flere dimensioner, som ikke alle lader sig afdække præcist. Med en langsigtet tidshorisont kan usikkerhed derfor virkelig være problematisk og svær, ja i nogle tilfælde ligefrem umulig, at håndtere.

Planlægger en husholdning, hvorledes dennes pensionsprofil skal være, så ved man jo af indlysende grunde ikke med sikkerhed, hverken om man rent faktisk opnår en alder, således at man kommer til at modtage en pensionsydelse, eller i hvor mange år en sådan kan komme til at blive en aktuel foreteelse. Ej heller kan man med sikkerhed vide, hvad den konkrete realværdi af en potentiel pensionsudbetaling i fremtiden kommer til at blive; såvel afkastet på pensionsformuen som den fremtidige inflationstakt kan man selvfølgelig have en eller anden mere eller mindre begrundet formodning om ex ante, men de faktiske værdier af begge disse størrelser kendes jo først ex post, når den potentielle fremtid bliver til en aktuel nutid.

Noget analogt gør sig gældende for virksomhedernes investeringsbeslutninger. Her er den relevante tidshorisont, som de står overfor så lang, at de konsekvenser – negative som også positive – som det givne investeringsprojekt kan kaste af sig, er omgærdet af væsentlige elementer af usikkerhed. Det er således ganske svært at opstille korrekte bud på investeringens forventede fremtidige betalingsstrømme. Og det er også vanskeligt præcist at fastlægge de konkrete finansieringsvilkår af investeringsprojektet, som virksomheden står overfor. Hvilken rente skal eksempelvis bruges til at tilbagediskontere de forventede fremtidige betalingsstrømme? Derfor er et projekts givne nutidsværdi altid et mere eller mindre sandsynligt estimat. Kun ex post kan man korrekt opgøre profitabiliteten af det gennemførte projekt. Og skulle virksomheden på fundamental vis have fejlkalkuleret 'fremtiden' så at sige, således at den ønsker på et tidligere tidspunkt end forventet at forsøge at afhænde investeringsobjektet, kan den være i en situation, hvor der ikke gives et egentligt 'second hand' marked for objektet. Investeringsgodet kan måske kun afhændes til dets skrotværdi. Investeringsprojekternes ofte betydelige grad af irreversibilitet er således med til yderligere at øge usikkerhedsmomenterne omkring virksomhedernes investeringsdannelse.

Er økonomisk adfærd en forventningsbetinget adfærd, bliver det altså af afgørende betydning dels at forstå de forskellige aspekter, der omgærder usikre økonomiske beslutninger især på det længere sigt, dels at finde veje til, hvorledes denne usikkerhedsproblematik kan forsøges håndteret. Og denne problemstilling kompliceres af, at usikkerhed ikke er en entydig størrelse. Det viser sig at være et flertydigt begreb. Usikkerhed har flere dimensioner.

Grundlæggende kan usikkerhed være både af en epistemologisk karakter – og på sin vis er dette den bedst håndterbare form for usikkerhed; den kan på sæt og vis forsøges kalkuleret (mere eller mindre præcist naturligtvis); vi har en ide om de mulige hændelsers karakter og et subjektivt bud på en sandsynlighedsfordeling for disse hændelser – men usikkerhed kan også være af en mere ontologisk karakter, hvilket ofte betegnes for en fundamental eller radikal form for usikkerhed. Her er det ikke muligt at fremkomme med et blot nogenlunde validt bud på hverken de mulige hændelser eller konsekvenserne heraf. Med andre ord, her er det umuligt at opstille en eller anden form for sandsynlighedsfordeling. Vi besidder simpelthen ikke den nødvendige information til at kunne gøre dette.

Desværre er det de færreste økonomer – og andre for den sags skyld – der helt har forholdt sig til og forstået usikkerhedens karakter korrekt. Og dette er egentlig bemærkelsesværdigt siden to økonomer ret tidligt forsøgte at forhold sig hertil: John Maynard Keynes og Frank Knight. Mest raffineret i sin forståelse, men nok desværre også mindst læst, er bidragene fra Keynes. Det overordnede formål med denne artikel er netop at sætte fokus på det klarsyn, som forståelsen hos Keynes repræsenterer. Budskabet er grundlæggende det, at man fortsat i moderne tid med held kan fordybe sig i Keynes' forfatterskab også på dette punkt.

Artiklen er opbygget på følgende vis. I de næste to afsnit gives der en belysning af såvel den epistemologiske som den ontologiske form for usikkerhed. Dernæst følger igen to afsnit, som forsøger at forholde sig til nogle udvalgte aspekter af de makroøkonomiske konsekvenser, der følger af eksistensen af usikkerhed. Dels i henseende til Keynes og hans makroøkonomiske forståelse, som den blev udfoldet i hans *General Theory* fra 1936. Dels i henseende til vores moderne samtid, hvor mainstream makroforståelsen domineres af den såkaldte 'New Neoclassical Synthesis'. Endelig afrundes artiklen med nogle få opsamlende kommentarer.

Om den epistemologiske form for usikkerhed

Ofte henføres den oprindelige behandling af usikkerhedsaspekter i økonomisk teori til to værker fra 1921: *Risk, Uncertainty and Profit* og *A Treatise on Probability* skrevet af henholdsvis Frank Knight og John Maynard Keynes. Og ofte sondres der inden for den makroøkonomiske mainstream mellem termerne risiko og usikkerhed med inspiration hentet fra netop Knight (1921). Med knight'sk terminology kan man benævne risiko henholdsvis usikkerhed for "insurable hazards" henholdsvis for "uninsurable hazards"; jf. Leroy & Singell (1987). Uden at ville forklejne Frank Knights indsats på området, så er det en kendsgerning, at Keynes kom først. Selvom hans bidrag først udkom som bog i august 1921, var det denne afhandling (oprindeligt indleveret i december 1907, afvist i marts det følgende år, revideret og på ny indleveret i december 1908), som kvalificerede Keynes til et fellowship på King's College i marts 1909.

I sit værk om sandsynlighed, hvor Keynes ved dette begreb forstår 'the degree of belief', som den enkelte måtte have til usikre udsagn, skelner han imellem fire forskellige situationer:

Either in some cases there is no probability at all; or probabilities do not all belong to a single set of magnitudes measurable in terms of a common unit; or these measures always exist, but in many cases are, and *must remain*, unknown; or probabilities do belong to such a set and their measures are *capable* of being determined by us, although we are not always able so to determine them in practice. (Keynes 1921:33).

Som påpeget af Dow (2016) skelner Keynes dermed mellem forskellige grader af usikkerhed. Som et yderpunkt får vi en epistemologisk usikkerhed, som vi kan betegne for rene risikobetragtninger. Her er hændelserne i udfaldsrummet kendte, og de kan tildeles en objektiv sandsynlighed. Vi kan

altså opstille en sandsynlighedsfordeling. Tænk blot på et terningspil med en terning. Her er der seks gyldige udfald med hver en sandsynlig på 1/6. I det andet yderpunkt kan vi tale om en perfekt form for ontologisk usikkerhed, om hvilken vi intet reelt ved. Vi kender ikke de mulige hændelser, som kan indtræffe, ligesom vi naturligvis heller ikke kan sætte en meningsfyldt sandsynlighed på dem (vi aner jo principielt ikke, hvori de består). Vi kan derfor selvfølgelig ikke opstille nogen sandsynlighedsfordeling. Og det er netop her, at Keynes i det ovenstående citat taler om ”in some cases there is no probability at all”.

Generelt er vores viden om fremtidige forhold begrænset i flere dimensioner; jf. f.eks. Farmer (1995). Med Faulkner et al. (2017), der uddybende behandler problemstillingen om, hvad vi kan erkende og ikke erkende, er der således forskellige grader af viden og mangel på samme, som kendetegner os, når vi skal kigge ind i fremtiden. Vi ved givet, at der er noget viden, som vi kender til (’known knowns’), men også noget viden, som vi ved, at ikke kender til (’known unknowns’). Værre er det med den viden, som vi ikke ved, at vi ikke kender til (’unknown unknowns’); i så henseende er vi at betragte som fuldstændige ignoranter.

Derfor er al økonomisk adfærd i en eller anden udstrækning farvet af usikkerhedens svøbe. Og mest snærende er usikkerhedens kåbe, når den økonomiske beslutningshorisont er lang; givet nok især hvad angår virksomhedernes investeringsbeslutninger. Om end ikke altid den rene ontologiske type af usikkerhed nødvendigvis behøver at være særlig stærkt til stede. Men også de forskellige typer af epistemologisk usikkerhed kan volde mange problemer. De i sig selv kan være ganske restriktionerende for udfoldelsen af den økonomiske adfærd.²

I et epistemologisk usikkerhedsperspektiv er det de sidste tre former for sandsynligheder hos Keynes, der er interessante. I det andet tilfælde, hvor “probabilities do not all belong to a single set of magnitudes measurable in terms of a common unit”, er det naturligvis svært at tilegne de enkelte hændelser relevante og sammenlignelige sandsynligheder, når de nu ikke kan forsøges målt på samme måde og med samme enhed. Men selv hvis nu de principielt er målelige (på samme vis), så er det ikke sikkert, at vi rent faktisk kan afdække dem helt præcist (det tredje tilfælde) – egentlig ved vi f.eks. godt, hvilke negative konsekvenser der kan følge af en global økonomisk krise som den seneste, ofte benævnt for The Great Recession, og hvordan vi kan forsøge at bekæmpe disse, men kvantitativt er det først i tilbageblikkets klare lys, at vi i bedste fald korrekt kan forsøge at sætte de sande talmæssige størrelse på eksempelvis effekten af den ukonventionelle pengepolitik realøkonomiske konsekvenser (såkaldt ’Quantitative Easing’). Og endelig er det måske i det fjerde tilfælde principielt muligt at opstille en sandsynlighedsfordeling (om end måske kun af en subjektiv karakter), men vi er måske ikke kognitivt i stand til at beregne de korrekte objektive sandsynligheder. Og hvis især det økonomiske system hos Keynes er at ligne med et åbent, socialt og foranderligt system, sådan som de fleste post keynesianere opfatter Keynes’ teoretiske univers, jf. eksempelvis Chick & Dow (2005), så er det naturligvis svært at lære korrekt om disse forhold over tid. Når udfaldsrummet over tid konstant ændrer sig, og også til en vis grad på uforudsigelig vis, er det selvfølgelig svært at få tilnærmet den subjektive sandsynlighedsfordeling til den objektivt set sande, som hele tiden undergår en eller anden forandring.

Hos Keynes i hans *General Theory* forståelse er den håndterbare form for epistemologiske usikkerhed primært knyttet til forventninger af en mere kortsigtet karakter. Når eksempelvis virksomhederne træffer mere kortsigtede beslutninger; typisk i forbindelse ved planlægningen af den kommende periodes produktion, antages det, at virksomhederne nok er rimeligt velorienterede, ligesom det er muligt for dem gradvist at revidere og tilpasse disse til de faktisk givne økonomiske forhold, efterhånden som tiden går, og ex ante planer og beslutninger bliver til realiseret ex post aktivitet. Er konjunkturforsøgene på det kortere sigt nogenlunde stabile, bliver beslutningsgrundlaget sjældent voldsomt udfordret; graden af ’overraskelse’ er derfor til at klare for de fleste virksomheder.

Med sådanne relative stabile beslutningsforhold kan virksomhederne med Gerrard (1994:331) siges at handle under vilkår, der kendetegnes ved ”’risk’ in the Knight/Lucas sense”. Referencen til Lucas er her Lucas (1977), hvori han behandler, hvordan økonomiske agenter antages at danne deres forventninger.³ I dette bidrag får vi således det følgende at vide i den indledende diskussion af, hvornår Muth’s rationelle forventninger kan anvendes i den økonomiske analyse med held eller ej:

Neither will it be applicable in situations in which one cannot guess which, if any, observable frequencies are relevant: situations which Knight called “uncertainty.” It will most likely be useful in situations in which the probabilities of interest concern a fairly well defined recurrent event, situations of “risk” in Knight’s terminology. In situations of risk, the hypothesis of rational behavior on the part of agents will have usable content, so that behavior may be explainable in terms of economic theory. In such situations, expectations are rational in Muth’s sense. In cases of uncertainty, economic reasoning will be of no value. (Lucas 1977:15).

Som belyst i megen post keynesiansk forskning er konsekvenserne af at betragte det økonomiske system som et åbent, socialt og foranderligt system grundlæggende, at systemet ikke er repetitivt. Makroøkonomien kan ikke betragtes som en slags laboratorium, hvori man kan gentage et givet forsøg igen og igen. Tiden står ikke stille – den går, og dermed forandres det makroøkonomiske landskab for nu at bruge en af Jesper Jespersens termer; jf. Jespersen (2009). Og som fremhævet af den amerikanske post keynesianske økonom Paul Davidson er det essentielt, om det økonomiske system fungerer på repetitiv eller ikke-repetitiv vis – i hans forfatterskab benævnt for ’ergodic’ henholdsvis ’non’ergodic’; se eksempelvis Davidson (2015 & 2016). Man er nødt til at erkende og anerkende foranderlighedens tilstedeværelse i ’real life’. Den økonomiske historie er en grundlæggende fortælling om et evolutionært system: det institutionelle set up for enhver økonomi er af afgørende betydning for, hvorledes den økonomiske adfærd konkret kan udspille sig. Og dette institutionelle set up forandrer sig – ofte endda markant – som tiden går. Også derfor er økonomiske teorier basalt set kontekstuelle. Og dette kan vi eksempelvis lære mere om ved at læse netop i John Maynard Keynes’ omfattende forfatterskab.

Men det er ikke eksistensen af en epistemologisk form for usikkerhed, der med sikkerhed betinger, at det makroøkonomiske system fungerer på en ikke-repetitiv måde (om end den form for usikkerhed der er omtalt i tilfælde to og tre i det ovenstående Keynes citat kan have så mange restriktionerende konsekvenser, at dette rent faktisk betinger ikke-repetitivitet). Men med tilstedeværelsen af en ontologisk form for usikkerhed, bliver systemet grundlæggende ikke-repetitiv. Og det er denne form for usikkerhed, som Lucas i sit citat blot benævner som ’uncertainty’.

Sådan som Keynes i 1921 og senere i sit forfatterskab omtaler denne form for usikkerhed, så er opfattelsen blandt post keynesianere i dag den, at Keynes synes at have ment noget andet og noget mere omfattende ved sin definition af ontologisk usikkerhed, end hvad der normalt ligger i betydningen af begrebet ”Knightian uncertainty”, som Knight (1921:225) selv definerer som:

The distinction here is that there is *no valid basis of any kind* for classifying instances. This form of probability is involved in the greatest logical difficulties of all, and no very satisfactory discussion of it can be given.

Ifølge citatet kan denne usikkerhed principielt klassificeres, om end der for nuværende ikke hersker nogen form for valid viden om, hvordan dette skal gøres. Og vores uvidenhed for nærværende kunne være betinget af manglende kognitive evner. Over tid kan disse evner selvfølgelig skærpes. Og derfor gives der måske i fremtiden en mulighed for, at disse i princippet klassificerede

hændelser rent faktisk kan blive klassificerede. Holder denne fortolkning, forstås der noget andet ved "Knightian uncertainty", end hvad Keynes gjorde ved sin ontologiske usikkerhed, hvor "in some cases there is no probability at all" – uanset graden af vores viden (betinget og begrænset af vores nuværende kognitive evner), så kan den ontologiske usikkerhed aldrig bestemmes og beskrives, der eksisterer nemlig *ex ante ingen* sandsynlighedsfordeling.⁴ Det økonomiske system er jo netop ikke deterministisk fungerende i Keynes' optik; det er dynamisk og evolutionært udviklende.

Derimod kan den epistemologiske form for usikkerhed i princippet modelleres sandsynlighedsteoretisk blot dens forskellige aspekter er kognitivt erkendt og forstået korrekt. Dette giver en objektiv sandsynlighedsfordeling (tænk på det ovenstående terningspil). Men nogle gange er man i stedet for begrænset til i første omgang alene at opstille en subjektiv sandsynlighedsfordeling, der over tid gennem læringsprocesser – med mere erfaring får man bedre kognitive evner – tilnærmes mere og mere til den objektivt sande og uforanderlige sandsynlighedsfordeling. Forudsætningen for at kunne gøre dette, er selvfølgelig, at der rent faktisk findes en sådan objektiv sandsynlighedsfordeling. Netop derfor taler Keynes i det ovenstående citat i de sidste tre tilfælde om 'probabilities'. Og viden om denne objektive sandsynlighedsfordeling antages i et repetitivt perspektiv at være kumulativ. Årsagen til et sådant repetitivt perspektivs brugbarhed skal findes i den kendsgerning, at det i nogle sammenhænge kan være legitimt at afsnøre visse dele af det makroøkonomiske landskab fra helheden, når den økonomiske problemstilling og analyse betinger dette som fornuftigt.⁵

Desværre ødelægges dette harmoniske billede ofte i virkeligheden af flere årsager. Dels, som Keynes skriver, fordi disse sandsynligheder ikke altid kan bestemmes i praksis – vi ved egentlig, hvori de enkelte usikkerhedselementer består, men vi kan eksempelvis ikke kalkulere dem korrekt, idet vi ikke for nuværende kan opnå de kognitive færdigheder, som kræves hertil. Dels, og vigtigere, som Keynes også skriver, fordi disse sandsynligheder i mange tilfælde må forblive ukendte. Spiller den epistemologiske form for usikkerhed sammen med den ontologiske type, har vi jo netop, at det makroøkonomiske system over tid udvikler sig på en ikke-repetitiv vis; det vil sige, at det makroøkonomiske system nu bliver et grundlæggende åbent, socialt og over tid foranderligt system. Derved får vi aldrig mulighed for korrekt at erkende størrelsesordenen af nogle af den epistemologiske usikkerheds måske mange elementer, også selvom disse i princippet måtte være uforanderlige størrelser på givne tidspunkter.⁶

Den principielt overkommelige epistemologiske form for usikkerhed kan således i realiteternes verden i mange situationer vise sig at være betydelig svær at få styr på i praksis; jf. eksempelvis Scazzieri (2011:93): "Epistemic uncertainty arises from the cognitive boundaries of human understanding, but is often intermingled with difficulty arising from structural change in the world of objects and situations". Foranderligheden i det makroøkonomiske landskab er somme tider derfor ofte ganske generende til stede, når vi som husholdninger, virksomheder som øvrige agerende økonomiske beslutningstagere skal planlægge, beslutte og handle økonomisk.

Om den ontologiske form for usikkerhed

Med den epistemologiske form for usikkerhed, som altså kunne optræde i flere forklædninger jf. gennemgangen i det forrige afsnit, anerkendte Keynes, at der var gradforskelle på det, som vi ikke ved, men kunne komme til at vide, hvis vi fik den rette erkendelse. Noget var nemmere at få styr på end andet. Især i mange af dagligdagens økonomiske gøremål er usikkerheden af en sådan nogenlunde håndterbar dimension. Selvfølgelig kan vi komme til at begå fejl, men sjældent af et ødelæggende omfattende omfang. Dette gælder primært for økonomiske beslutninger, som har en kort beslutningshorisont.

I nogle henseender er usikkerheden mere markant til stede. Her er vores viden omkring relevante aspekter for skrøbelig til, at vi kan planlægge, beslutte og handle fuldstændigt korrekt. Heldigvis kan vi i mange af disse situationer forsøge at forsikre os mod al for negative økonomiske udfald, det fremgår i givet fald af de vilkår, som vores købskontrakter fastsætter. Og har vi så at sige forkøbt os, har vi i nogle situationer mulighed for at omgøre eller delvist ændre på vores trufne beslutninger under visse vilkår. Det fremgår i givet fald også af de kontraktforhold, som vi måtte have indgået.

Helt anderledes forholder det sig med den ontologiske form for usikkerhed. Med Brandolini & Scazzieri (2011:4) kan den ontologiske eller fundamentale form for usikkerhed netop defineres ved, at den er:

associated with probabilistic ignorance (no relevant probability distribution is known, nor can it be assumed) and, in particular, *ex ante* structural ignorance (the space of events is unknown, or only partially known).

Med Kregel & Nasica (2011:281) indebærer denne form for usikkerhed derfor, at det bliver umuligt "to provide exhaustive rendering of all possible future events *ex ante*". Det følger af at kigge ind i en principielt ukendt fremtid. I en sådan situation er vi så at sige overladt til os selv; her er vi i besiddelse af en mangelfuld og imperfekt viden om de relevante økonomiske forhold.

Muligheden for på relevant vis at forsikre sig fuldt ud imod en sådan form for usikkerhed findes ikke, fordi, som Keynes påpegede, jf. det tidligere citat, "there is no probability at all". Udfaldsrummet for de fremtidige økonomiske hændelser er ukendt, og der findes ikke nogen sandsynlighedsfordeling, der er i stand til at matche de fremtidige usikre og ukendte hændelser, der naturligvis på ingen måde kan kendes *ex ante*. Og da Keynes ser det økonomiske system som et ikke-repetitivt system, er det derfor umuligt på deterministisk vis blot nogenlunde at kunne forudsige disse hændelser og deres konsekvenser ved at studere fortiden. Fremtiden kan vise sig at være ganske anderledes forskellig fra, hvad vi kender til fra fortiden, og hvad vi er i stand til at forestille os om fremtiden. Dette skyldes, for nu at bruge et af Paul Davidsons ynglingsudtryk, at "the future has yet to be created by the actions of today". Netop derfor er det heller ikke muligt, jf. Davis (2010:37) at overkomme denne form for usikkerhed ved at forbedre ens kognitive evner, idet "no such learning is possible".

En sådan form for usikkerhed findes, jf. Jespersen (2009:56), på mindst tre niveauer. Dels er der usikkerhed omkring, hvilke forhold der kommer til at blive til faktisk fremtidig realitet på såvel det mikroøkonomiske som på det makroøkonomiske niveau. Dels er der usikkerhed omkring de konsekvenser, der følger af de økonomiske handlinger, som husholdninger som virksomheder rent faktisk gennemfører. Ligesom der dels er usikkerhed med hensyn til, hvorledes disse husholdninger som virksomheder vil reagere i forhold til de to førstnævnte dimensioner af usikkerhed, når disse indtræffer som aktuelle nutidige forhold.

Det er et sådant makroøkonomisk univers, som Keynes skriver om i *The General Theory*. Og vil mange Keynes-forskere (givet de fleste) hævde; der findes i dette værk fundamentale elementer fra *Treatise on Probability* – det var jo netop herfra, at Keynes fik sin forståelse for usikkerhedens svøbe på plads.⁷ Og egentlig gav værket fra 1921 ham også forståelsen af, at det makroøkonomiske system ikke er at ligne med et deterministisk fungerende system. Det er foranderligt over tid, det ved vi fra den økonomiske historie. Virkeligheden er ikke-repetitiv. Derfor kan det principielt ukendte heller ikke imødegås gennem forsøg på at forbedre de enkeltes kognitive færdigheder. De er hos Keynes i hans *General Theory* forståelse begrænset i deres fulde rationalitet på en anden og mere fundamental vis end, hvad der eksempelvis kendetegner den form for rationalitetsbegrænsning, som er defineret inden for rammerne af "Bounded Rationality" skolens

univers, hvor der typisk fokuseres på forskellige aspekter af den epistemologiske form for usikkerhed; jf. også fremstillingen hos Dunn (2001).

På sin vis kan man sige, at *The General Theory* er en bog om forventningernes essentielle betydning for den økonomiske adfærd i husholdningerne såvel som i virksomhederne, og for hvorledes dette har betydning for makroøkonomiens måde at fungere på. Skal man træffe især økonomiske beslutninger af en langsigtet karakter, er disse ofte kendetegnet af at være irreversible i en eller anden grad. Og når man kigger ind i en principielt ukendt fremtid, er ens viden ofte af en ganske imperfekt karakter. Også derfor vil husholdninger som virksomheder typisk opleve, at der er forskel på deres ex ante planer og på deres realiserede ex post handlinger. Hvad vi forventer, der vil ske, bliver sjældent fuldt ud til, hvad vi realiserer i virkelighedens verden. Netop derfor er forventningsdannelsen så vigtig. Og det er i sagens natur selvfølgelig vanskeligere at danne nogenlunde korrekte forventninger til en lang tidshorizont, end det er at danne disse til en kortere periode. Jo længere en tidshorizont der skal planlægges over, jo mere markant må man forvente, at den u håndterbare ontologiske form for usikkerhed er til stede. Karakteren og graden af usikkerhed, ligesom de forventelige negative konsekvenser af at have truffet de forkerte økonomiske beslutninger på et givet tidligere tidspunkt, øges således typisk over tid.

I *The General Theory* skelner Keynes i overensstemmelse med det ovenstående mellem kortsigtede og mere langsigtede forventninger. De kortsigtede forventninger har at gøre med, hvorledes den enkelte virksomhed⁸ skal fastlægge sin aktuelle produktion og sine priser, mens de mere langsigtede forventninger omhandler virksomhedens investeringsdispositioner. Med et forskelligt tidsperspektiv anlægger Keynes da også et forskelligt syn på de to typer af forventninger. På det kortere sigt er usikkerheden så at sige af en begrænset størrelsesorden. Og så er den usikkerhed, der hersker nok mere renlivet epistemologisk i sin karakter end egentlig ontologisk præget. Derfor er den på sin vis håndterbar for de enkelte virksomheder. Mens "production and pricing decisions are characterised by their repetitiveness", gør noget ganske andet sig gældende for virksomhedens overvejelser omkring deres investeringsplaner, der har karakter af at være "unique one off-events", er opfattelsen hos Gerrard (1994). På det længere sigt er det altså den ontologiske form for usikkerhed, der dominerer i det økonomiske miljø, hvori virksomhederne skal forsøge sig med at være handledygtige.

Netop derfor er det også, at Keynes i sin berømte artikel fra 1937 præciserende skriver det følgende om konsekvenserne af en sådan form for ontologisk usikkerhed:

The sense in which I am using the term is that in which the prospect of a European war is uncertain, or the price of copper and the rate of interest twenty years hence, or the obsolescence of a new invention, or the position of private wealth owners in the social system of 1970. About these matters there is no scientific basis on which to form any calculable probability whatever. We simply do not know.
(Keynes 1937:113-14).

Dette er altså fremtidige forhold, som vi overhovedet intet fornuftigt kan sige noget konkret om for nuværende. Dertil har vi ingen videnskabelig baseret økonomisk viden. Vores bedste bud er snarere blot at konstatere, at fremtiden på mange dimensioner nok er ret forskellig i forhold til, hvad vi kender til lige nu – således har 1930'ernes velfærdssystemer ændret sig markant over tid i forhold til, hvad der er vores virkelighed nu for blot at tage det som et eksempel fra 1937-artiklen. Vores økonomiske historie er jo en lang fortælling om evig og ofte til i hvert tilfælde en vis grad uforudsigelig foranderlighed.

Men handles skal der jo, disse omstændigheder til trods.⁹ Også selvom rationaliteten, i en streng økonomisk teoretisk fortolkning af dette begreb, næppe giver de guidelines, der skal til for at kunne træffe de helt rigtige beslutninger. I et Keynes perspektiv er det snarere de såkaldte 'animal

spirits', som man må basere sin beslutningstagen på i denne situation; jf. eksempelvis Dow & Dow (2011 & 1985):

without animal spirits, investment will be inadequate and the economy will settle into a slump ... The reason that the investment decision relies on animal spirits is that rational quantitative calculation alone cannot justify action under uncertainty. (Dow & Dow, 2011:6).

Begrebet 'animal spirits' kan være lidt svær at få præcis styr på. På sin vis er det en blanding af forskellige komponenter (f.eks. med hensyn til tillid, humør og forventninger), der er med til at få den enkelte entrepreneur til at handle på en bestemt måde investeringsmæssigt. Eller som Keynes selv udtrykte sig:

Most, probably, of our decisions to do something positive, the full consequences of which will be drawn out over many days to come, can only be taken as a result of animal spirits – of a spontaneous urge to action rather than inaction, and not as the outcome of a weighted average of quantitative benefits multiplied by quantitative probabilities ... Thus if animal spirits are dimmed and the spontaneous optimism falters; leaving us to depend on nothing but a mathematical expectation, enterprise will fade and die; - though fears of loss may have a basis no more reasonable than hopes of profit had before. (Keynes, 1936: 161 & 162).

Og dette begreb 'animal spirits', som definerer den trang, som den kreative entrepreneur har til at handle selv i et makroøkonomisk klima kendetegnet ved en måske betydelig grad af en ontologisk form for usikkerhed, skal opfattes som et 'organisk' begreb "which varies according to context, both over time and between different groups according to their different experience"; Dow & Dow (2011:2). Og jo mere markant restriktionerende den ontologiske form for usikkerhed måtte være til stede i den givne situation, hvor de økonomiske beslutninger skal træffes, desto større betydning får netop disse 'animal spirits', er synspunktet hos Dow & Dow (2011).¹⁰ I sådanne situationer bliver det farligt i en for stor udstrækning at basere sin beslutningstagen alene på 'rules-of-tumbs' og konventioner. Eller som Dow & Dow (2011:10) påpeger:

Just as cognition and emotion are interconnected, so are animal spirits and the other inputs to decision-making. In particular, conventions and routines are a way of avoiding uncertainty in a passive way, while the exercise of animal spirits is avoidance in an active way.

Nogle makroøkonomiske refleksioner: Usikkerhed og Keynes

Erkendelsen af eksistensen af en ontologisk form for usikkerhed kan anes som en spire i *Treatise on Probability*. Men det var en spire, der først for alvor fik sin grokraft med Keynes' *The General Theory*. Med dette værk blev der givet konturerne til en dobbelt videnskabelig revolution. Keynes' intention med bogen var at revolutionere økonomi på to planer. Dels teoretisk dels metodologisk. Og i begge henseender spiller eksistensen af usikkerhed, især den ontologiske type, en helt afgørende rolle for den makroøkonomiske forståelsesramme, som Keynes udfoldede. Uden sit klarsyn omkring usikkerhedens snærende kåbe, ville Keynes' teoretiske forståelsesramme ikke have været så revolutionerende anderledes.

Det er basalt set eksistensen af usikkerhed i dens mange forskellige facetter – med Dow (2016:15): "uncertainty in a Keynesian framework is multidimensional" – der betinger, at husholdninger som virksomheder som generel hovedregel oplever, at deres ex ante planer ikke lader sig realisere fuldt ud som ex post handlinger. Nok forsøger alle at forholde sig til den principielt usikre fremtid på den bedst mulige måde ved at forsøge at danne de bedst mulige forventninger.

Men fordi det makroøkonomiske landskab er et foranderligt landskab, har de aldrig al den viden til deres rådighed, som er nødvendig, hvis forventningerne netop skal være perfekte. Og de kan heller aldrig få en sådan viden, da rammerne for fremtiden først dannes, når vi i dag planlægger, beslutter og handler konkret som husholdninger og virksomheder. I den forstand bliver fremtiden en organisk størrelse. De dannede forventninger er dermed ikke rationelle forventninger i begrebets moderne betydning. De er ikke perfekte i en sådan grad, at de leder frem til optimale udfald i økonomien. Optimalitet hører de økonomiske lærebøger til – i 'real life' gælder det for husholdninger og virksomheder om at frembringe en så god 'second best' løsning som overhovedet muligt.

Og er det forventningsbaserede plan generelt ikke sammenfaldende med den realiserede plan, frembringes der selvfølgelig heller ikke et makroøkonomisk udfald, som er optimalt. Netop derfor kan økonomier låses fast i en stabil underbeskæftigelseslignevægt, som Keynes taler om i *The General Theory*. Og en sådan mangel på automatisk etablering af en fuld beskæftigelsessituation er ikke et resultat, der er betinget af en eller anden form for infleksibilitet i løn- og prisdannelsen. Selv med perfekt fleksibilitet er der ingen garanti for, at et sådant udfald indfinder sig automatisk – det kan ikke selv den stærkeste og mest effektive markedsmekanisme sikre. Og en sådan situation er heller ikke fremkaldt af, at de enkelte husholdninger som virksomheder opfører sig irrationelt. Tværtimod; de forsøger jo som beskrevet at gøre det så godt, som overhovedet muligt, når de handler økonomisk. Og Keynes er helt i overensstemmelse med mainstream-forståelsen (dengang som nu), når han skal beskrive de enkelte virksomheders adfærd. Også hos Keynes profitmaksimerer virksomhederne. Forskellen til den traditionelle mikroøkonomiske opfattelse er blot den, at virksomhederne hos Keynes maksimerer deres *forventede* profiler. Årsagen til en eventuel makroøkonomisk uligevægt skal ikke forklares ved en eller anden form for irrationalitet i den økonomiske adfærd. Den skyldes banalt set eksistensen af de forskellige typer af usikkerhed, som betinger, at niveauet for den effektive efterspørgsel bliver for lavt.

I den henseende er det også forkert at hævde, at den makroøkonomiske teori, som Keynes udfolder i *The General Theory*, ikke har et mikroøkonomisk fundament.¹¹ Det har den – enhver makrorelation i bogen er givet en mikroøkonomisk forankring. Der er blot tale om et anderledes mikroøkonomisk fundament end det, der kendetegner den moderne makroøkonomiske mainstream. Inden for denne lykkes det altid at realisere en optimal intertemporal ligevægt – den økonomiske planlægning lykkes så at sige altid, også selvom denne er kendetegnet ved usikkerhed – blot er der hos mainstream alene tale om en epistemologisk form for usikkerhed som på sæt og vis kan overkommes gennem den rette modellering. Hos Keynes er mikroadfærden altid forventningsbetinget. Og uden garanti for dannelse af præcis perfekte forventninger, bliver udfaldene i økonomien derfor heller ikke perfekt optimale. Moderne rationelle forventninger er ikke inkluderet i Keynes' økonomiske univers.

At Keynes var revolutionerende med sit værk fra 1936, er erkendt af mange heterodokse økonomer. Blandt post keynesianere har især Paul Davidson igennem et livslangt forfatterskab igen og igen advokeret for, at Keynes var nyskabende både økonomisk teoretisk som også økonomisk metodologisk. Eksempelvis påpeger han, at Keynes' teoridannelse lever op til sit navn. Den er mere generel end sin samtids mainstream, idet den bygger på færre aksiomer end denne. Som Davidson (2007:kapitel 4) beskriver det, forsøgte Keynes at bryde med sin tids herskende ortodoksi ved at tage afstand fra tre fundamentale kendetegn ved den neoklassiske mainstream tankegang. I sin makroøkonomiske tænkning afviste Keynes, ifølge Davidson, aksiomerne om; 1) pengenes neutralitet på kort som på lang sigt, 2) teoremet om "gross substitution" (det forhold, at en ændring i de relative prisforhold i økonomien ikke per automatik alene af sig selv er i stand til at sikre en makroøkonomisk ligevægts eksistens fremkaldt og fastholdt på et fuldt beskæftigelsesniveau) samt 3) forståelsen af, at det økonomiske system ikke er et 'ergodic' (repetitivt), lukket og stabilt system, men derimod et åbent, stiafhængigt og foranderligt system:

In developing his general economic theory analog to non-Euclidean geometry, Keynes threw over three restrictive classical axioms ... Keynes argued that in a money-using entrepreneur economy where the future is uncertain (and therefore could not be reliably predicted), money (and all other liquid assets) would always be nonneutral as they are used as a store of savings. In essence, Keynes viewed the economic system as moving through calendar time from an irrevocable past to an uncertain, not statistically predictable future. (Davidson, 2007:26 & 185).

Derfor er Keynes' makroforståelse mht. økonomiers fremtidige udviklingsmønstre at ligne med en evolutionær tankegang. Det økonomiske system udvikler sig i hvert tilfælde i nogle betydende henseender ofte på en uforudsigelig måde. Derfor giver jagten på økonomisk optimering heller ikke megen mening – der er simpelthen for mange ubekendte i spil til, at en sådan proces med blot nogenlunde sandsynlighed kan realiseres. Og jo længere planlægningshorisonten er, jo sværere er det selvfølgelig i det hele taget at komme tæt på optimale udfald. Perfekt intertemporal optimering inden for rammerne af en generel ligevægtsmodel er ikke lige Keynes' anbefaling til en hensigtsmæssig makroøkonomisk strategi. Hans forståelsesramme er anderledes.

Makroøkonomisk set synes begrebet en ligevægt hos Keynes i hans makromodel i kapitel 3 således snarere at fokusere på dimensionen 'stilstand' frem for som mere traditionelt mainstream-like på dimensionen perfekt markedsclearing. Her havde Keynes ændret sin opfattelse siden *Treatise on Money* fra 1930. Dengang var hans makroøkonomiske forståelsesramme i al væsentlighed bundet op på en klassisk kvantitetsteoretisk forankring, der implicit forudsætter et makroøkonomisk resultat med fuld beskæftigelse. Og med en sådan klassisk mainstream forståelse havde Keynes da også ganske voldsomt meget besvær med på tilfredsstillende vis at kunne forklare, hvorfor monetære produktionsøkonomier kan udsættes for kraftige konjunkturforskyrrelser, der ikke synes at gå over af sig selv, sådan som den engelske økonomi havde oplevet det igennem 1920'erne; jf. Olesen (2010).

Grundsynet i *The General Theory* er helt anderledes, som belyst ovenfor. Det omfatter muligheden for, om end dette næppe er særligt sandsynligt, at en økonomi selvfølgelig nok kan befinde sig i den klassiske ligevægt med fuldbeskæftigelse, men også – og langt væsentligere og i bedre overensstemmelse med de historiske kendsgerninger – kan være uden for denne ligevægt. Og i Keynes' samtid omkring udarbejdelsen af *The General Theory* var det krisekonjunkturer, der var kendetegnende for 'real life'. Senere hen omkring udbruddet af den 2. verdenskrig skiftede den økonomiske virkelighed udseende – nu blev udbudsrestriktioner aktuelle og alvorlige. Og det forholdt Keynes sig ganske klart til; jf. den lille pamflet *How to Pay for the War* fra 1940.¹²

Som mange post keynesianske økonomer udtrykker det i moderne tid med inspiration fra *The General Theory*: med dine handlinger i dag er du selv med til at udforme, hvad der kan blive muligt (og naturligvis også umuligt) i fremtiden. I denne forstand er du selv med til at udforme udfaldsrummet for de fremtidige forventede økonomiske hændelser. Strukturen i samfundet og dermed også i det makroøkonomiske system kan (vil) ændre sig over tid og det måske endda på en ganske markant radikal vis. Altså må man anerkende, at det makroøkonomiske system til stadighed udvikler sig. Det er dynamisk i sin natur, hvorfor det undergår strukturelle forandringer over tid.

Lægger man en afgørende vægt på at forstå og på at forsøge at indarbejde den ontologiske form for usikkerheds fundamentale betydning i den makroøkonomiske tænkning, bliver 'path dependency' (en art sti-afhængig proces) og en tidsmæssig (måske endda en betydelig grad af) irreversibilitet i de økonomiske beslutninger to centrale kernelementer. Sådan som det netop er tilfældet hos Keynes i *The General Theory*. Også derfor er det, at Keynes i sin brevveksling med Roy Harrod i sommeren 1938 skriver det følgende om sit syn på økonomi:

It seems to me that economics is a branch of logic, a way of thinking ... *Progress* in economics consists almost entirely in a progressive improvement in the choice of models ... Economics is a science in terms of models joined to the art of choosing models which are relevant to the contemporary world. It is compelled to be this, because, unlike the typical natural science, the material to which it is applied is, in too many respects, not homogeneous through time ... In chemistry and physics and other natural sciences the object of experiment is to fill in the actual values of the various quantities and factors appearing in an equation or formula; and the work when done is once and for all. In economics that is not the case, and to convert a model into a quantitative formula is to destroy its usefulness as an instrument of thought" (CW XIV:296 & 299).

Her spiller netop Keynes' metodologiske forståelse sammen med hans makroteoretiske forståelse. Med den ovenstående opfattelse af økonomi bliver det netop en meningsløs opgave at forsøge at definere, nå og fastholde en makroøkonomisk intertemporal ligevægtstrend kendetegnet af harmonisk optimalitet. Skulle der i givet fald i det hele taget findes en intertemporal ligevægtstrend for den fremtidige økonomiske udvikling, vil der være mange potentielle forløb for en sådan. Det vil nemlig ikke være muligt at afdække et og kun et muligt unikt ligevægtsforløb. En sådan form for præcision bliver derfor meningsløs at forsøge at jage, ligesom det også bliver en umulig opgave at forsøge at afdække og identificere 'den sande model', som kunne repræsentere den givne makroøkonomi; jf. eksempelvis Dow (2008:9): "For Keynes, the nature of the economy was such that no model (ie no one chain of formal reasoning) could represent it". Det er netop derfor, at Keynes taler om *models* i det ovenstående citat – 'there is no one model for all seasons' for nu at citere en kendt post keynesiansk parafrase. Eller som Dow & Dow (1985:61-62) beskriver det:

Keynes' method reflected the judgement that no one method can satisfactorily explain or predict within a social science such as economics. Rather the preferred approach was to tackle each question from a variety of angles, with a variety of methods.

Set i dette perspektiv er en pluralistisk tilgang således en nødvendighed. Som økonom bør du derfor være udstyret med en fyldig værktøjskasse.

Mens på trods af alt dette, så skal såvel husholdninger som virksomheder jo træffe mange økonomiske beslutninger, som rækker ind i fremtiden. Både på kort som på lang sigt. Og jo længere der skal kigges ind i fremtiden, desto sværere bliver det jo selvfølgelig at forestå en korrekt planlægning. Men alligevel skal der handles. Og hvad skal man så gøre for at træffe de bedste – i ordets traditionelle betydning: de mest rationelle – valg? I Keynes (1937) forsøges der givet et svar på dette. Overordnet set er hans anbefaling, at man – og igen er fokus her især på virksomhederne – kan forsøge at sikre sig mod den principielt usikre (og mere eller mindre ukendte) fremtid ved at forfølge især tre grundprincipper. Eller alternativt formuleret: det kan være hensigtsmæssigt at handle på baggrund af alment anerkendte konventioner; jf. eksempelvis Olesen (2010a:115-18).

For det første bør man generelt antage, at vores viden om nutidige forhold er en langt bedre guide til en beskrivelse af fremtiden, end vi ved, at det nok rent faktisk vil vise sig at være tilfældet. Vi lader som om, at vi kan prognosticere nutidig viden om til fremtidig erkendelse. Dermed ignorerer vi sandsynligheden for, at der nok – især hvis vi skal kigge langt ud i fremtiden – vil ske nogle strukturelle ændringer, der i større eller mindre grad ændrer på kortet over det makroøkonomiske landskab. Men hvad skal vi ellers gøre? Om mange af disse mulige ændringer har vi jo netop ingen solid viden – eller som Keynes (1937:114) formulerer sig: "about the actual character of which we know nothing".

For det andet sker det også ved, at vi antager, at vores nutidige vurdering af fremtidens økonomiske muligheder korrekt er afspejlet i de aktuelle priser og i sammensætningen af det aktuelle output – de to centrale økonomiske variable, som også mainstream-tænkningen havde (og

fortsat har) sit fokus på; ”that the *existing* state of opinion ... is based on a *correct* summing up of future prospects”, Keynes (1937:114). Egentlig ved vi selvfølgelig godt, at det ikke altid er tilfældet. Nogle gange er vi måske ikke så langt væk fra, hvad der faktisk kommer til at ske, hvilket selvfølgelig især gælder for kortsigtede beslutningshorisonter, andre gange viser vores bud sig at være pænt væk fra, hvad der kommer til at ske. Og i særlige alvorlige tilfælde er vi måske helt ’uden for skiven’ i vores antagelser.

For det tredje kan vi forsøge at sikre en relevant form for økonomisk rationalitet realiseret ved at anerkende vores mangelfuld viden om fremtiden. Og dette kan ske ved en eller anden form for såkaldt flokadfærd, hvor vi: ”Knowing that our individual judgment is worthless, we endeavour to fall back on the judgment of the rest of the world which is perhaps better informed. That is, we endeavour to conform with the behaviour of the majority or the average”; Keynes (1937:114).¹³ Og ved netop at handle på samme måde som flertallet gør, så undgår vi selvfølgelig også at udstille graden af vores egen uvidenhed. Vi undgår at blive til grin, også selvom det efterfølgende skulle vise sig, at flertallet af aktørerne rent faktisk tog fejl. Vi opfører os derfor i denne forstand konventionelt.¹⁴ Og en sådan form for konventionel adfærd er naturligvis kontekstafhængig. Som det samfundsmæssige institutionelle set up udvikler og ændrer sig, så vil den konventionelt bestemte økonomiske adfærd også forandre sig over tid. Og noget tilsvarende gør sig gældende for den epistemologiske såvel som, og i denne henseende mere betydningsfuldt, også for den ontologiske form for usikkerhed. Også i denne forstand kan man derfor sige, at *history matters*.

Men uanset, at vi bestræber os på at forfølge de tre ovenfor beskrevne guidelines så godt som muligt, ved vi jo godt, at vores beslutningsgrundlag kan være imperfekt i større eller mindre grad. Derfor er en sådan pragmatisk tilgang ofte, som Keynes (1937:114-15) konkluderer, baseret på:

a rather flimsy foundation, it is subject to sudden and violent changes. The practice of calmness and immobility, of certainty and security, suddenly breaks down. New fears and hopes will, without warning, take charge of human conduct. The forces of disillusion may suddenly impose a new conventional basis of valuation. All these pretty, polite techniques, made for a well-panelled board room and a nicely regulated market, are liable to collapse.

Det er kun inden for mainstream-tænkningen (i Keynes’ samtid som nu), at man tror på, at udfoldelsen af de enkeltes adfærd altid resulterer i harmoniske makroøkonomiske udfald kendetegnet ved optimalitet (fuld beskæftigelse) på det lidt længere sigt. Det er kun inden for dette univers, at usikkerhedens aspekter fuldt ud kan overkommes. Det følger af tankegangens syn på det økonomiske system som et lukket og repetitivt system kendetegnet ved en betydelig grad af kendt og forudsigelig determinisme. Med Keynes (1937:115 & 122):

I accuse the classical economic theory of being itself one of these pretty, polite techniques which tries to deal with the present by abstracting from the fact that we know very little about the future ... The orthodox theory assumes that we have a knowledge of the future of a kind quite different from that which we actually possess. This false rationalisation follows the lines of the Benthamite calculus. The hypothesis of a calculable future leads to a wrong interpretation of the principles of behaviour which the need for action compels us to adopt, and to an underestimation of the concealed factors of utter doubt, precariousness, hope and fear.

Hos Keynes og hos andre heterodokse økonomer er opfattelsen som tidligere nævnt en fundamental anden.

Også netop derfor er finansielle forhold helt afgørende for, hvordan en monetær produktionsøkonomi fungerer. Det er eksistensen af penge, som fundamentalt set binder nutiden uløseligt sammen med fremtiden. Husk på, som Paul Davidson har påpeget talrige gange: på grund

af usikkerhedsaspekterne er kontraktforhold til stede som et afgørende kendetegn for langt de fleste økonomiske handlinger, der forsøges ført ud i livet. Og husk også, at sådanne kontrakter altid er formuleret i monetære enheder. Derfor er penge – og finansielle forhold generelt – aldrig realøkonomisk set neutrale i et post keynesiansk perspektiv. Hverken på kort eller på lang set. Hos Keynes – og hos post keynesianerne – planlægger, beslutter og handler husholdninger som virksomheder i en historisk tid (kalender tid). Det er jo denne tidsdimension, som virkelighedens agenter opererer økonomisk i. Det matcher netop ikke mainstream-forståelsen af en agentadfærd, der udfoldes i en model konsistent kunstig meta tid.¹⁵

Hos Keynes – og hos post keynesianerne – indeholder økonomiske beslutninger derfor ofte en høj grad af betydende irreversibilitet. Termerne '*time, uncertainty, and money*' er derfor de tre helt centrale kerneelementer i det keyneske makroøkonomiske univers. Vores ønske om at ville efterspørge penge (likviditet) i netop denne henseende er således at betragte som et "barometer of the degree of our distrust of our own calculations and conventions concerning the future"; Keynes (1937:116). Vi forsøger dermed på denne vis at gardere os bedst muligt mod de potentielle negative økonomiske konsekvenser, som følger af eksistensen af såvel den epistemologiske som den ontologiske form for usikkerhed.

Nogle makroøkonomiske refleksioner: Usikkerhed og moderne tider

Også i en mere moderne kontekst er de ovenfor belyste aspekter af usikkerhedens eksistens naturligvis fortsat relevante at reflektere over. Skulle vi glemme det, belærer historien os om nødvendigheden heraf med mellemrum.

Således blev den seneste internationale krise, som for alvor tog fart i 2008, en anledning til at reflektere over den grundlæggende økonomisk teoretiske og metodologiske forståelse, som kendetegner den moderne makroøkonomiske mainstream; ofte benævnt som *The New Neoclassical Synthesis*; jf. eksempelvis Goodfriend (2004). Dermed fik den latente kritik, som igen og igen er blevet fremsat af mange non-mainstream økonomer mod mainstream-forståelsen, en fornyet styrke. Og den dybe krise – jo ofte benævnt for The Great Recession – fik faktisk også flere af mainstream tænkningens tilhængere til at reflektere over den moderne makroteoris status. Så helt naturligt tog den makroøkonomiske debat til i styrke. Var mainstream-tænkningens monopollignende status – i sandhed udgørende et kuhnsk paradigme – virkelig berettet? Kunne der virkelig ikke opstilles et relevant alternativ? I det følgende skal udvalgte aspekter af denne debat præsenteres.

Som en tidlig reaktion på krisen blev *Institute for New Economic Thinking* dannet i UK. Dette har som et af sine formål at skabe debat omkring relevante makroteoretiske aspekter. Som et eksempel herpå forholder John Kay sig i et tidligt metodologisk farvet blogindlæg fra september 2011 til 'the state of economics'. Overordnet set stiller han spørgsmålet: hvorfor blev krisen ikke forudsagt? Og set i Kay' optik er svaret klart. Den manglende forudseenhed skal forklares ved den kendsgerning, at den makroøkonomiske tænkning har været præget af Lucas' "vision" om hvad, der er den rigtige form for en makroteoretisk modellering, argumenterer han: "the construction of a mechanical artificial world populated by interacting robots that economics typically studies"; Kay (2011:2).

Men den økonomiske adfærd er netop *ikke* mekanisk. Økonomi er ikke befolket af robotter, men med mennesker med deres egen frie vilje til at handle. Og selv om de egentlig måtte have besluttet sig for en given handling, kan de jo vælge at omgøre denne lige indtil, at de faktisk handler. Med andre ord husholdningers som virksomheders adfærd er udformet på basis af mange forhold, der i et større eller et mindre omfang er kontekst-afhængige. Derfor må økonomiske modeller nødvendigvis også, ifølge Kay, være "context specific", men dette spiller dårligt sammen med en forståelse af, at "deductive reasoning is the mark of science"; Kay (2011:4). Og huskes skal

det selvfølgelig, helt i tråd med Karl Poppers syn på karakteren af videnskabelige sandheder i hans videnskabsteoretiske lære om kritisk rationalisme, at:

Properly conducted science is always provisional, and open to revision in the light of new data or experience: but much of modern macroeconomics tortures data to demonstrate consistency with an *a priori* world view or elaborates the definition of rationality to render it consistent with any observed behavior. (Kay, 2011:7).

Som Kay påpeger, helt på linje med Keynes og post keynesianerne, husk nu på, at al økonomisk adfærd er en forventningsbestemt form for adfærd.

Naturligvis er en model en abstraktion af virkeligheden. Det gælder inden for økonomi, ligesom inden for andre videnskabelige fagdiscipliner. Der må altid købes en eller anden grad af operationalisme på realismens bekostning. Ingen kan jo præcis overskue virkelighedens kompleksitet korrekt endelige modellere den. Et vejkort er jo eksempelvis heller ikke en 1:1 gengivelse af det faktiske vejnet. Men en model skal selvfølgelig indeholde noget væsentligt om virkeligheden, hvorfor skulle vi ellers bøvl med at udarbejde den og få andre til at lære om den. Inden for økonomi må modeller fange og beskrivelse noget, som er kausalt vigtigt for forståelsen af, hvordan de økonomiske processer forløber på mikro- såvel som på makroplanet. På den måde skal økonomiske modeller med Kay være ”illuminating abstractions”.

Vi ved jo selvfølgelig godt, at det er svært – eller nogle gange helt umuligt - at sige noget fuldt ud korrekt om vigtige relevante fremtidige forhold. Det følger af, at fremtiden jo er en ukendt størrelse, som i mange henseender er omgærdet af en lang række usikkerhedselementer epistemologisk som ontologisk som tidligere belyst. Og så nytter det jo ikke at postulere en form for perfektion om økonomi, som ikke er til stede i ’real life’. Og det er desværre netop sådant et postulat, som er fundamentet for den moderne makroøkonomiske mainstream med dennes vision om en perfekt optimal intertemporal forbrugsplanlægning, som får økonomien til at forfølge en tilværelse på den unikke intertemporale ligevægtssti, hævdes det. Nok findes der en markeds mekanisme – det vil næppe nogen økonom betvivle – med den virker desværre ikke perfekt:

The preposterous claim that deviations from market efficiency were not only irrelevant to the recent crisis but could never be relevant is the product of an environment in which deduction has driven out induction and ideology has taken over from observation. (Kay, 2011:9).

Umiddelbart taget for pålydende, så synes Kay’ kritik at være en moderne repræsentation af den argumentation, som Keynes selv fremsatte i 1930’erne. Således advares der mod per automatik at antage, at markeds mekanismen altid virker perfekt. Huskes må det, at i nogle situationer er den faktisk ikke særlig effektiv. Den frembringer generelt sjældent optimale makroøkonomiske udfald kendetegnet ved fuld beskæftigelse. I mange situationer må man forsøge at styrke denne ved at gennemføre de rette økonomisk politiske tiltag.

Selvfølgeligt kan mere markedsaktivitet og mindre regulering i nogle sammenhænge være godt og gavnligt, mikro- som makroøkonomisk, men ikke i alle situationer. Læren af den globale krise var jo netop, at den kraftige deregulering af især de finansielle markeder ikke leverede den lovede vare – mere likviditet til en lavere pris til gavn for alles realøkonomiske beslutninger bidragende til en øget velstand for de mange og for samfundet som helhed. Tværtimod dokumenterede denne krise jo netop kraftige spekulative – og særdeles risikofyldte – innovationer og tvivlsom adfærd i den finansielle sektor til skade for de mange og samfundet og alene til gavn for de udvalgte få, som tjente på denne aktivitet; se eksempelvis fremstillingen i Galbraith (2016).

Husholdninger og virksomheder forsøger at opføre sig så økonomisk set fornuftigt som overhovedet muligt, og i den forstand er de rationelle i deres adfærd. Men da de handler i et økonomisk miljø kendetegnet ved en større eller mindre grad af restriktionerende typer af usikkerhed, så er de ikke perfekt rationelle i deres adfærd, på samme måde som denne term skal forstås i moderne mainstream makroteori. Deres forventninger er ikke rationelle forventninger, som kun tillader de enkelte økonomiske agenter alene at begå stokastiske fejl. Eller som Juselius (2011:429) har sagt det om R.E. modeller:

it may not be surprising that these models often have a hard time describing macroeconomic data. The strong prevalence of non-stationarity in economic time series is, in itself, evidence of the fact that we do not know in which direction the future is moving.

Faktisk ved husholdninger og virksomheder godt, at deres økonomiske handlinger ofte er mangelfuld. Det at begå fejl er et normalt kendetegn fra en 'real life' adfærd. Derfor kan de heller ikke gennemføre den optimale intertemporale forbrugs- som investeringsplanlægning, som kunne bringe makroøkonomien til at følge den unikke ligevægtstrend, sådan som mainstream tankegangen tilsiger. Husholdninger som virksomheder lever deres økonomiske liv i et konjunkturforløb, der generelt er uligevægtspræget med krisetendenser som også af og til boom-like perioder.

I lighed med Keynes rejser Kay også en advarende metodologisk finger: man skal være varsom med at anvende for abstrakte økonomiske modeller, som bygger på for urealistiske forudsætninger. Økonomiske modeller må have en vis nødvendig forankring i virkelighedens kompleksitet. Husk, at matematiske formuleringer af økonomiske udsagn har sin begrænsning – virkeligheden er som bekendt ikke beboet af interagerende rationelle robotter, men af mennesker med en begrænset viden om, hvorledes den økonomiske fremtid rent faktisk bliver.

Dette synspunkt er i god overensstemmelse med argumentation i Stiglitz (2012). Økonomer skal være påpasselige, når de gør brug af modeller, er opfattelsen hos ham. Om den globale økonomiske krise, der blev udløst af finanskrisen fra 2008, skriver han:

But economists (and their models) also bear responsibility for the crisis ... In most models, the disturbances to the tranquility of the economy were exogenous, but historically – as now – the important shocks are endogenous. (Stiglitz, 2012:32).

Nok kan eksogene chok til økonomien være betydningsfulde, men det er nu alligevel de endogene effekter – f.eks. afledte adfærdsændringer fremkaldt af de eksogene stød – som er de alvorligste. Og huskes skal det også, påpeger Stiglitz, at disse mainstream-modeller tilsagde, at en krise, som den vi fik, hverken kunne eller ville ske; og da den så alligevel indtraf, tilsagde modellerne, at dens negative effekter ikke ville blive nær så restriktive, som tilfældet rent faktisk blev. Og det er også om disse DSGE-modeller (Dynamic Stochastic General Equilibrium modeller), at den kendte mainstreamer David Romer bemærker:

The workhorse new Keynesian dynamic stochastic general equilibrium (DSGE) models on which we were concentrating so much of our attention have been of minimal value in addressing the greatest macroeconomic crisis in three-quarters of a century. (Romer, 2012:57).

Og senere skulle en anden kendt Romer fremsætte en endnu mere kras kritik af mainstream. I 2016 kaldte Paul Romer, nu tilsyneladende en forhenværende mainstream makroøkonom, den dominerende tankegang for 'post-real macroeconomics'; altså en makroteori der er helt ude af synk med virkelighedens kendsgerninger. Eksempelvis påpeges det:

The trouble is not so much that macroeconomists say things that are inconsistent with the facts. The real trouble is that other economists do not care that the macroeconomists do not care about the facts. An indifferent tolerance of obvious error is even more corrosive to science than committed advocacy of error. It is sad to recognize that economists who made such important scientific contributions in the early stages of their careers followed a trajectory that took them away from science (Romer, 2016:22).

Det er blot en tidlig tilkendegivelse af, at også fornuftige mainstreamere godt kunne se, at en vis kritik var berettiget. Et andet eksempel er givet ved Woodford (2011). Om end forsvarende relevansen af den moderne makroøkonomiske mainstream tankegang – der gives jo ikke et tilfredsstillende og brugbart alternativ til denne, er hans grundsynspunkt – så kan man f.eks. godt diskutere, om brugen af perfekt rationelle forventninger nu ikke er for snærende en antagelse. Det anerkendes eksempelvis:

Hence the style of modeling favored by rational expectations analysis involves both radical abstraction from many aspects of people's current circumstances that we know a fair amount about, and heroic specificity about aspects of the future about which we know close to nothing"; (Woodford, 2011:3-4).

Og i 2013 sagde Woodford det endnu skarpere: antagelsen om rationelle forventninger:

is a strong one, and one may wonder if it should be relaxed, especially when considering relatively short-run responses to disturbances, or the consequences of newly adopted policies that have not been followed in the past – both of which are precisely the types of situations which macroeconomic analysis frequently seeks to address ... the assumption that an economy's dynamics must necessarily correspond to an RE equilibrium may seem unjustifiably strong ... It makes sense to assume that expectations should not be completely arbitrary, and have no relation to the kind of world in which the agents live; indeed, it is appealing to assume that people's beliefs should be *rational*, in the ordinary-language sense, though there is a large step from this to the RE hypothesis ... We should like, therefore, to replace the RE hypothesis by some weaker restriction, that nonetheless implies a substantial degree of conformity between people's beliefs and reality – that implies, at the least, that people do not make *obvious* mistakes. (Woodford, 2013:304).

Men lad nu være med at skyde alt for kraftigt mod mainstream-tænkningen, var nok de fleste mainstreameres synspunkt. The Great Recession var en unik hændelse – langt fra hvad man kunne have forestillet sig som mere normale og kortvarige afvigelser fra den unikke intertemporale makroøkonomiske ligevægtstrend. Og sådanne nogle 'one off' makroøkonomiske udfald er der jo ingen, som kan forudse, vel? Jo, det var der faktisk nogle, der kunne.

Der var advarende forudseende røster inden for den økonomiske fagdisciplin, som rent faktisk forudså, at en krise nødvendigvis måtte komme; jf. fremstillingen i Bezemer (2009). Heri henvises der konkret til flere bidrag, som forudså, at de forskellige eksisterende boligbobler nødvendigvis måtte bryde med en alvorlig økonomisk recession til følge. Flere af disse bidrag bygger på såkaldt 'accounting' eller 'flow-of-funds' (Stock Flow Consistent) makroøkonomiske modeller.¹⁶ Netop disse modeller er, ifølge Bezemer, på baggrund af deres regnskabsmæssige opbygning gode til tidligt at fange en økonomisk boble:

If society's wealth and debt levels reflected in balance sheets are among the determinants of its growth sustainability and its financial stability, such models are likely to timely signal threats of instability. (Bezemer, 2009:3).

Netop på basis af en sådan SFC modeltankegang er det, at det amerikanske Levy Institute gentagne gange har argumenteret for, som eksempelvis udtrykt i Godley & Zezza (2006:1), at: "the U.S.

economy has relied too much on the growth of lending to the private sector ... Moreover, this growth in lending cannot continue indefinitely". Og et andet bidrag påpeger, Godley & Lavoie (2007), at finanspolitikens rolle bør revurderes. I opposition til samtidens mainstream opfattelse af finanspolitikens muligheder konkluderes det, at:

We argued, on the basis of simulation models, that monetary policy on its own was unable to maintain full employment and low inflation for more than a short period of time, unless fiscal policy was appropriate ... We have shown that fiscal policy can deliver *sustainable* full employment at a target inflation rate within an SFC framework. (Godley & Lavoie, 2007:79 & 99).

Altså et budskab om, at pengepolitikken ikke kan stå alene – og det er jo netop en sådan defineret optimal pengepolitik, som mainstream-tænkningen ensidigt sætter sin lid til – og at finanspolitikken bør spille en mere aktiv rolle, end hvad den makroøkonomiske mainstream tilsiger. Og en sådan erkendelse synes mainstream da også nu at være kommet frem til. En helt klassisk reference er her Blanchard & Leigh (2013), der påpeger, at man historisk set (inden for mainstream-tænkningen) har undervurderet finanspolitikens effektivitet. I dette berømte IMF-papir kan man blandt andet læse, at:

The main finding, based on data for 28 countries, is that the multipliers used in generating growth forecasts have been too low since the start of the Great Recession, by 0,4 to 1,2 ... Informal evidence suggests that the multipliers implicitly used to generate these forecasts are about 0,5. So actual multipliers may be higher, in the range of 0,9 to 1,7. (Blanchard & Leigh, 2013:41).¹⁷

Den begyndende bevægelighed hos mainstream til trods, så er der jo lige problemet med den anvendte metodologi. Lad nu være med at tro, at alt relevant økonomisk set kan modelleres korrekt matematisk. Fremfor at anvende en sådan uniform metodologi bør man være mere pluralistisk i sin tilgang, hævder kritikere af den moderne makroøkonomiske mainstream typisk. En af de varmeste fortalere for en sådan opfattelse er Tony Lawson. For med held at kunne anvende deduktive matematiske metoder på det makroøkonomiske genstandsfelt kræves der nemlig et vist mål af regularitet og invariante kausale sammenhænge, der empirisk set ikke er til stede, er synspunktet hos ham:

The essence of my criticism of the modelling emphasis is simply that the twin presuppositions of economic modellers that (i) empirical regularities of the sort required are ubiquitous, and (ii) social reality is constituted by sets of isolated atoms, are simply erroneous ... If event regularities hardly occur in the social realm, it does not take too much reflection to see that the second presupposition is also invalid, that the constituents of social reality can rarely be aptly portrayed as systems of isolated atoms. (Lawson, 2009:764).

Husk skal det også, at husholdninger som virksomheder er socialt set 'situated and formed' enheder. De indgår alle hver for sig i betydningsfulde sociale netværk, disse er jo ikke økonomiske robot agenter, som fungerer mekanisk deterministisk, men levende mennesker der interagerer på den ene eller den anden måde med hinanden; eller som Lawson (2009:765) sammenfatter det:

If social reality is composed of phenomena that are anything but isolated, so too everything is far from constant, or atomistic, but rather is in transformation ... Social reality ... is of a nature that is significantly at variance with the closed systems of isolated atoms that would guarantee the conditions of mathematical deductivist modelling. That is why modern economics has continually failed on its own terms.

Og den udbredte anvendelse af matematisk formalisme inden for økonomi har, ifølge Lawson (2010), at gøre med økonomernes forståelse af, hvad god videnskab er. Og her vil økonomerne gerne have den samme status, som naturvidenskabsfolk har. Derfor må økonomerne også forsøge at arbejde, som man gør inden for disse fagdiscipliner. Netop derfor er der mange mainstream-like økonomer, som associerer god økonomisk videnskab med en vellykket anvendelse af netop matematisk formalisme. Sådan ser Lawson dog ikke på det. Tværtimod så mener han, at anvendelse af matematik som redskab generelt set er irrelevant i en vurdering af, hvorvidt en given videnskabelig fagdisciplin er videnskabelig eller ej. Relevansen heraf kan godt være defineret anderledes. Og det er også en funktion af, hvilken konkret fagdisciplin man taler om. Og samfundsvidenskab er nu en gang ikke naturvidenskab.

Som samfundsvidenskabelig fagdisciplin må økonomi derfor anerkende, at dette univers er et ganske mere foranderligt univers end det naturvidenskabelige, hvor forandringsgraden er betydelig langt mindre. Den økonomiske historie er jo netop en lang fortælling om konstant dynamisk udvikling over tid. Når samfundene ændrer og udvikler sig, så ændrer spillereglerne for udfoldelsen af den økonomiske aktivitet sig naturligvis også. Med nye institutionelle rammer bliver den relevante økonomiforståelse nødvendigvis en anden. Som Keynes formulerede det, de økonomiske data er desværre ikke homogene på samme vis, som de naturvidenskabelige data typisk er det. Netop derfor har en uniform metodologi med accept af alene en formulering af økonomiske udsagn (og teorier) som matematiske relationer sine begrænsninger. Ikke alt, der er økonomisk set relevant, lader sig måle kvantitativt korrekt. Det ved vi med sikkerhed, når vi har forstået de snærende konsekvenser af usikkerhedens forskellige dimensioner. Og problemet med den makroøkonomiske mainstream er jo netop, at den ontologiske form for usikkerhed ikke adresseres på nogen måde. Den eneste form for usikkerhed, som denne tænkning inkluderer er alene en simpel og håndterbar form for epistemologisk usikkerhed.¹⁸

For nogle økonomer handler god videnskab også om at kunne forudsige præcist; jf. eksempelvis Friedmans instrumentalisme, som han præsenterede i sit metodologiske essay fra 1953. Men dette forudsætter, efter Lawsons opfattelse, en sådan grad af stabilitet i det makroøkonomiske system som man ikke med rimelighed kan forudsætte er til stede i et socialt og stadigt foranderligt system som det, som det makroøkonomiske system nu engang repræsenterer. For Lawson – som selvfølgelig også for andre økonomer – handler god videnskab snarere om at kunne tilbyde tilfredsstillende kausale forklaringer fremfor blot at være god til at frembringe brugbare og mere eller mindre korrekte forudsigelser. Og fastlæggelse af kausalitet er ikke nødvendigvis betinget af anvendelsen af en matematisk formalisme, argumenterer Lawson. Og i studiet af, over historisk tid foranderlige, samfundsmæssige fænomener kan vi naturligvis godt være succesfulde i henseende til at identificere og forstå relevante sociale adfærdsmønstre og konkrete handlinger uden anvendelse af en matematisk formalisme. Ofte kan vi kun forstå sådanne transformationer ved at anvende en mere tværvideenskabelig tilgang. Humanisme og hermeneutik er ikke i alle sammenhænge en ufrugtbar synsvinkel selv på økonomiske problemstillinger.

Som allerede nævnt i det forrige afsnit fremhæver Paul Davidson, at Keynes i 1936 var nyskabende og revolutionerende i og med, at han tog afstand fra tre fundamentale aksiomer, som kendetegnede hans samtids økonomiske forståelse. Og desværre, set i Paul Davidsons optik, så lider den moderne makroøkonomiske mainstream af den samme mangel på realisme, som Keynes beskyldte sig samtids forståelse for, i og med, at denne generelt anerkender og anvender netop de tre aksiomer, som Keynes tog afstand fra. Og her har vi også hovedforklaringen på, mener Davidson, hvorfor mainstream har været så dårlig, som tilfældet var, til at forudsige krisen i 2008. De har, ifølge ham, hverken forstået eller anerkendt betydningen af, at de makroøkonomiske processer forløber på en ikke-repetitiv vis, hvilket især er betinget af den ontologiske form for usikkerheds eksistens. Men selvom Davidson også vil forandre den metodologi, som den

makroøkonomiske mainstream gør brug af, så ser han dog ikke anvendelsen af en matematisk formalisme som sådan, som det, der er det grundlæggende problematiske:

Mainstream economists are not wrong in the need for rigor in economic theorizing. It is not rigor and use of mathematics *per se* that creates the useless economic models that make mainstream economists look so poorly ... It is perfectly acceptable to have rigor and even math in economic models ... But the axioms underlying the model must be thoroughly examined to see if they are acceptable to the real world. (Davidson, 2012:64 & 65).¹⁹

Kritikken til trods, så må selv non-mainstreamere erkende og anerkende, at den moderne makroøkonomiske mainstream har forandret og udviklet sig siden den seneste alvorlige globale økonomiske krise. Problemet er blot, om de har forandret sig nok. Og her vil mange kritikere påpege, at mainstream jo ikke har ændret på sin metodologi. Grundlæggende antages det stadigvæk, at også makroøkonomi skal formuleres med et eksplicit mikroøkonomisk fundament, hvor de økonomiske agenter med rationelle forventninger træffer beslutninger, som fører til en intertemporal optimal forbrugsplanlægning, som sikrer, at makroøkonomien kommer til at følge den unikke ligevægtssti. Og en sådan adfærd skal naturligvis analyseres inden for rammerne af generelle ligevægtsmodeller. Så teorikernen i den moderne makroøkonomiske mainstream er grundlæggende god nok, og de relevante analysemodeller bør fortsat være DSGE-modeller, er synspunktet hos de fleste mainstreamere. Men måske kan disse modeller ikke længere stå alene. Måske er tiden inde til at advokere for mere modelpluralisme, som Blanchard (2018) synes at antyde.

Teoretisk set har mainstream eksempelvis indset, at finansielle forhold har en væsentlig betydning for udfoldelsen af realøkonomiske processer – DSGE-modeller uden inddragelse af relevante finansielle forhold er nu uacceptable²⁰ – og også at en eller anden form for agent heterogenitet er ganske fornuftig at forsøge at få indarbejdet i disse modeller; se f.eks. Christiano et al. (2018) og Galí (2018). Om 'flytningen', når konsekvenserne af denne videreudvikling af DSGE-modellerne er realiseret, er fundamental nok til at være fuldt ud tilfredsstillende, afhænger til en vis grad givet af øjnene, der ser.

Dog synes forståelsen af økonomisk politik at have flyttet sig hos mainstream. Synet på pengepolitik har ændret sig. Nu er målet om at etablere og fastholde et lavt og stabilt inflationsniveau gennem anvendelsen af konventionel pengepolitik ikke så entydigt det eneste relevante mål, som det tidligere var tilfældet. Gennem ændringer i den korte nominelle rente kan centralbankerne ikke med sikkerhed påvirke og styre realrenteudviklingen, som de gerne vil. Det er læren af 'zero-bound' realiteterne. Og ved anvendelse af den ukonventionelle pengepolitik, såkaldt 'Quantitative Easing', blev der jo også forsøgt givet den nødvendige likviditet til den finansielle sektor, så efterspørgselsfremmende udlån til husholdninger og virksomheder kunne stimuleres. Og samme formål havde opkøbet af statsobligationerne også – det var jo netop et forsøg på at tvinge den lange rente nedad. Og der er jo også sket en revurdering af finanspolitikens muligheder – den synes nu at virke bedre end tidligere antaget. Og især i en situation, hvor de pengepolitiske muligheder bliver eroderet ned, er det rart at have et andet redskab i værktøjskassen, som man kan bruge.

Måske skal selve forståelsesrammen omkring den pengepolitiske strategi også ændres. Som Tuckett et al. (2020) argumenter, så bør centralbankerne fremadrettet være mere 'real life'-orienteret. Man må anerkende betydningen af usikkerhedens eksistens, ligesom man må forstå, at megen økonomisk adfærd faktisk baserer sig på en art konventionel adfærd:

Decision makers face radical uncertainty when they cannot calculate reliably whether the actions they take will produce the consequences they wish ... we want to explore ... how existing macroeconomic theory might be augmented and the practice of monetary policy better understood, if uncertainty and

ideas about what constitutes knowledge in real-world contexts are approached through the lens of ideas from social and psychological science. (Tuckett et al., 2020:1).

Der må altså lægges vægt på en mere pluralistisk tilgang end den hidtil anvendte stringente uniforme matematisk formalistiske approach: "policy *must* take place in a context of radical uncertainty", Tuckett et al. (2020:24).²¹

Den nuværende situation, hvor Covid-19 pandemien nu har hærget i snart to år, synes blot at forstærke de ovenstående tendenser. Der er stort set i alle lande vedtaget og gennemført massive hjælpepakker. Her har såvel penge- som nok især finanspolitikken været på banen for at imødegå det kombinerede udbuds- som efterspørgselschok, der med pandemien ramte verdenen. Her var ingen tøven som sidst ved den seneste dybe globale krise. I denne omgang har bekymringen for massive offentlige budgetunderskud og stigende offentlige gældsbyrder indtil nu ikke været særlig markant til stede. Og denne gang kom tilskyndelsen til at bruge den økonomiske politik aktivt både fra mainstream som non-mainstream økonomerne. Så i den nuværende helt ekstraordinære situation har de mere heterodokse økonomer altså ikke råbt forgæves, når de har krævet en tvingende nødvendig offentlig intervention gennemført for at holde hånd under økonomien. Og de har heller ikke været alene om at råbe – koret var denne gang både ganske kraftfuldt og mangfoldigt.

Kan man så tage udviklingen inden for den makroøkonomiske mainstream efter The Great Recession sammen med de nuværende pandemierfaringer som et udtryk for, at der sker en tilbagevenden til mere keynesianske dyder i den toneangivende makroteori? Det får selvfølgelig tiden vise, men det er nu nok næppe tilfældet; jf. Olesen (2020 & 2020a).

Men er den keynesianske teori nu egentlig faktisk død? Det tyder i hvert tilfælde indholdet i et temanummer fra foråret 2020 i tidsskriftet *Review of Keynesian Economics* ikke på. Heri argumenteres der faktisk for det modsatte. Keynesianismen er i live, og den har det nok bedre, end de fleste ville tro. Nok har tankegangen måske længe være presset makroteoretisk set, men hvad angår udformningen af den økonomiske politik, så har den fortsat været en aktiv spiller. Som Rowthorn (2020:1 & 17) ser det:

since the initial anti-Keynesian counter-revolution 40 years ago, Keynesian economics has made something of a comeback ... Mainstream economists mostly believe that a fiscal stimulus is an effective way to promote recovery during a severe recession.

Dette understøttes af Fazzari (2020:47), der påpeger: "despite the New Classical attempt to bury Keynes, a demand-driven view of macro was weakened, but not killed in the decades prior to the Great Recession". Også for Eichengreen (2020:24) er tænkningens indflydelse på, hvorledes den økonomiske politik designes et tegn på netop keynesianismens gennemslagskraft: "If anything, it's influence, intellectually and over policy, increased as a result of the global financial crisis".

Finanskrisen fik også mange mainstreamere, som tidligere nævnt, til at indse, hvor afgørende finansielle forhold kan være for makroøkonomien. Og den keynesianske tænkning har altid grundlæggende været en monetær analyse. Det var jo netop en af Keynes' hovedpointer i 1936, at der er en klar interdependens mellem en økonomis reale og dens finansielle sektor. De to kan ikke adskilles, sådan som den klassisk teori gør det ved at antage, at realøkonomiske beslutninger kan analyses for sig uden inddragelse af monetære forhold. Netop derfor er penge – og mere generelt finansielle forhold – neutrale realøkonomisk set i en klassisk teoretisk forståelsesramme men ikke i en keynesiansk.

Hvis synspunktet om interdependens mellem realøkonomien og den finansielle sektor var validt i midten af 1930'erne, sådan som Keynes hævdede, så må synspunktet i moderne tid have vundet ganske betydelig i styrke. Økonomierne er jo i dag finansielt forankrede som aldrig før i en globaliseret virkelighed. Med Bofinger (2018:81) bør derfor også mainstream økonomer anerkende,

at: "even if its models ... [altså keynesianske modeller] ... seem less sophisticated than the mainstream ivory-tower models, they have the unbeatable advantage of depicting reality and not a fantasy world".

Så der er åbenbart håb endnu for de økonomer, som tænker mere heterodokst keynesiansk end moderne makroøkonomisk mainstream-like (i hvert tilfælde, hvis indholdet i de her refererede artikler står til troende).

En afrunding

For husholdninger, virksomheder, offentlige som andre beslutningstagere i økonomien er eksistens af usikkerhed, epistemologisk som ontologisk, en kendsgerning. Af disse er det især den ontologiske form for usikkerhed, som giver de alvorligste problemer. Med hensyn til den epistemologiske usikkerhed kan udfaldsrummet for fremtidige økonomiske hændelser i princippet godt være deterministisk bestemt, men det er dog ikke sikkert, at alle lige nu og her har de rette kognitive evner til at indse, erkende og forstå dette. På længere sigt kan man dog gennem læreprocesser nok komme nærmere og nærmere til 'sandheden' om udfaldsrummet for nogle typer af den epistemologiske form for usikkerhed. Ens subjektive sandsynlighedsfordeling for de mulige udfald nærmer sig her med andre ord mere og mere til den objektive sande sandsynlighedsfordeling.

Den måde, som man forholder sig til den epistemologiske form for usikkerhed på, kan derfor godt i nogle situationer approksimeres med tankegangen om et lukket repetitivt (ergodic) system. Den ontologiske usikkerhed betinger derimod, at udfaldsrummet for de fremtidige hændelser ikke er givet; fremtiden er jo principielt ukendt i hvert tilfælde i nogle henseender, når denne type af usikkerhed er på spil. Fremtiden formes netop af vores beslutninger og handlinger i dag og i morgen – med eksistens af den ontologiske form for usikkerhed bliver udfaldsrummet altså at ligne med et åbent ikke-repetitivt (non-ergodic) system. Udfaldsrummet kan forandre sig og ofte på helt uforudsigelig vis. Netop derfor kan det ikke fastlægges præcist og beregneligt.

For mange økonomiske forholds vedkommende spiller de to former for usikkerhed naturligvis sammen. De interagerer så at sige med hinanden på en måske indbyrdes forstærkende måde. Selvsagt gør et sådant forhold det ikke nemmere for de økonomiske beslutningstagere, hvem end disse måtte være, at danne de 'rigtige' forventninger på basis af hvilke, hver enkelt skal træffe de korrekte økonomiske beslutninger, der sammenlagt fører frem til postulerede optimale makroøkonomiske situationer i mainstream-tænkningens perspektiv. En sådan forståelse om realisering af optimalitet hører alene de økonomiske lærebøger til. I 'real life' er den økonomiske adfærd mere ydmyg udformet. I 'real life' er husholdninger som virksomheder tilfredse med at realisere 'second best' løsninger, som kan sikre disses fortsatte eksistens på en økonomisk meningsfuld måde.

En forståelse af usikkerhedens restriktionerende karakter burde derfor være en, som alle økonomer burde have. Ellers kommer man let til helt at misforstå, hvorledes der planlægges, besluttet og handles på mikroplanet. Og hvad der sker på mikroplanet, har naturligvis konsekvenser for, hvorledes de makroøkonomiske tilpasningsprocesser forløber. Og en sådan forståelse af usikkerhed og konsekvenserne heraf har post keynesianske økonomer længe haft. Det fulgte helt naturligt af deres læsning af især *The General Theory*. Og et af hovedbudskaberne i nærværende artikel er, at man med held kan fordybe sig i udvalgte dele af John Maynard Keynes' forfatterskab, hvis man vil forsøge at forstå og afdække usikkerhedens kompleksitet. Læseværdigheden af sådanne bidrag er således stadigvæk til stede selv i vores moderne nutid.

Mere har det haltet for de traditionelt uddannede mainstream økonomer. De er ofte blevet bibragt en forsimplet opfattelse af, hvad usikkerhed nu er for en størrelse. For de fleste af disse er usikkerhed desværre alene af en epistemologisk karakter.

Eksistens af usikkerhed har derfor ikke alene teoretiske implikationer eksempelvis med hensyn til irrelevansen af at hævde, at rationelle forventninger nødvendigvis må være indeholdt i en relevant makroøkonomisk tænkning. Det har også en afgørende betydning for den metodologiske approach. Økonomi er en samfundsvidenskabelig fagdisciplin. Og en relevant belysning af det, som sker i den økonomiske sfære af moderne globale og finansielle integrerede og konstant foranderlige samfund, lader sig ikke fange alene med en uniform metodologisk tilgang. Ud fra begge dimensioner er det, at non-mainstream post keynesiansk inspirerede økonomer længe har kritiseret den moderne makroøkonomiske mainstream teoretisk som metodologisk.

Set i lyset af den erkendelse, der bør følge af såvel forløbet før, under og efter The Great Recession som af den nuværende hærgende Covid-19 pandemi kan man håbe, at en mere sand erkendelse af usikkerhedens mange restriktionerende facetter breder sig inden for den økonomiske fagdisciplin – blandt mainstreamere såvel som blandt andre. Lykkes dette, bør det også have konsekvenser for den dominerende makroteoris udformning. Om så den nødvendige forandringsvillighed umiddelbart er til stede, er et helt andet spørgsmål.²² Det får tiden vise.

Litteratur

- Bezemer, Dirk (2009): "No One Saw This Coming": Understanding Financial Crisis Through Accounting Models", *MPRA Paper No. 15892 June 2009*; <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/15892/>.
- Blanchard, Oliver (2018): "On the future of macroeconomic models", *Oxford Review of Economic Policy*, 34(1-2), pp. 43-54.
- Blanchard, Olivier & Leigh, Daniel (2013): *Growth Forecast Errors and Fiscal Multipliers*, IMF Working Paper – WP/13/1, International Monetary Fund 2013.
- Bofinger, Peter (2020): "Reviving Keynesianism: the modelling of the financial system makes the difference", *Review of Keynesian Economics*, 8(1), pp. 61-83.
- Brandolini, Silva & Scazzieri, Roberto (2011): "Introduction: Fundamental Uncertainty and Plausible Reasoning" fra bogen *Fundamental Uncertainty – Rationality and Plausible Reasoning*, Brandolini, S. & Scazzieri, R. (eds), Palgrave Macmillan, pp. 1-22.
- Byrialsen, Mikael Randrup (2018): "Post-Keynesianske Stock-flow-konsistente makroøkonomiske modeller: en introduction", *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 2018(1), pp. 1-22.
- Byrialsen, Mikael Randrup & Olesen, Finn (2014): "DSGE: Den makro-økonomiske baseline model – en introduktion og en kritik", *Økonomiska Samfundets Tidsskrift*, 67(2), pp. 74-89.
- Chick, Victoria & Dow, Sheila (2005): "The Meaning of Open Systems", *Journal of Economic Methodology*, 12(3), pp. 363-81.
- Christiano, Lawrence et al. (2018): "On DSGE Models", *Journal of Economic Perspectives*, 32(3), pp. 113-40.
- CW (XIV): *The Collected Writings of John Maynard Keynes, Vol. XIV, The General Theory and After, Part II: Defence and Development*, Macmillan Cambridge University Press 1973.
- Davidson, Paul (2016): "Rejoinder to Rosser, O'Donnell, and Carrión Álvarez and Ehnts on their criticisms of my ergodic/nonergodic formulation of Keynes's concept of an actuarial certain future vs. an uncertain future", *Journal of Post Keynesian Economics*, 39 (3), pp. 308–33.
- Davidson, Paul (2015): "A rejoinder to O'Donnell's critique of the ergodic/nonergodic explanation of Keynes's concept of uncertainty", *Journal of Post Keynesian Economics*, 38 (1), pp. 1–18.
- Davidson, Paul (2012): "Is economics a science? Should economics be rigorous?", *real-world economics review*, issue no. 59, pp. 58-66.

- Davidson, Paul (2007): *John Maynard Keynes*, Palgrave Macmillan.
- Davis, John B. (2010): "Uncertainty and identity: a post Keynesian Approach", *Erasmus Journal for Philosophy and Economics*, 3(1), pp. 33-49.
- Dequech, David (2003): "Uncertainty and Economic Sociology: A Preliminary Discussion", *American Journal of Economics and Sociology*, 62(3), pp. 509-32.
- Dequech, David (1999): "Expectations and Confidence under Uncertainty", *Journal of Post Keynesian Economics*, 21(3), pp. 415-430.
- Dequech, David (1997): "A brief note on Keynes, unknown probabilities and uncertainty in a strong sense", *History of Economic Ideas*, 5(2), pp. 101-10.
- Dequech, David (1997a): "Uncertainty in a Strong Sense: Meaning and Sources", *Economic Issues*, 2(1), pp. 21-43.
- Dow, Sheila (2016): "Uncertainty: A Diagrammatic Treatment", *Economics: The Open-Assessment E-Journal*, 2016-3, pp. 1-23.
- Dow, Sheila (2008): "Was There a (Methodological) Keynesian Revolution?", Paper presented at *The Macroeconomic Conference: John Maynard Keynes 125 years – what have we learned?*, Roskilde Universitetscenter, 24. april 2008.
- Dow, Sheila (1995): "Uncertainty about uncertainty" fra bogen *Keynes, Knowledge and Uncertainty*, Dow, Sheila & Hillard, John (eds.) Edward Elgar, pp. 117-27.
- Dow, Sheila & Dow, Alexander (2011): "Animal Spirits Revisited", *Capitalism and Society*, 6(2), Article 1, pp. 1-23.
- Dow, Sheila & Dow, Alexander (1985): "Animal spirits and rationality" fra bogen *Keynes' Economics – Methodological Issues*, Lawson, Tony & Pesaran, Hashem (eds.), Croom Helm, pp. 46-65.
- Dunn, Stephen P. (2001): "Bounded rationality is not fundamental uncertainty: a Post Keynesian perspective", *Journal of Post Keynesian Economics*, 23(4), pp. 567-87.
- Eichengreen, Barry (2020): "Keynesian economics: can it return if it never died?", *Review of Keynesian Economics*, 8(1), pp. 23-35.
- Farmer, Mary (1995): "Knowledgeability, actors and uncertain worlds" fra bogen *Keynes, Knowledge and Uncertainty*, Dow, Sheila & Hillard, John (eds.) Edward Elgar, pp. 67-76.
- Faulkner, Phil et al. (2017): "Unknowns, Black Swans and the risk/uncertainty distinction", *Cambridge Journal of Economics*, 41(5), pp. 1279-1302.
- Fazzari, Steven (2020): "Was Keynesian economics ever dead? Is so, has it been resurrected?", *Review of Keynesian Economics*, 8(1), pp. 46-60.
- Galbraith, James (2016): "Keynes 'in the twenty-first century': tradition, circumstance, fad and pretence in the wake of the Great Crisis" from *Macroeconomics After the Financial Crisis – A Post-Keynesian perspective*, Mogens Ove Madsen & Finn Olesen (eds.), Routledge, pp. 10-19.
- Galí, Jordi (2018): "The State of New Keynesian Economics: A Partial Assessment", *Journal of Economic Perspectives*, 32(3), pp. 87-112.
- Gerrard, Bill (1994): "Beyond Rational Expectations: A Constructive Interpretation of Keynes's Analysis of Behaviour Under Uncertainty", *The Economic Journal*, 104, March 1994, pp. 327-37.
- Godley, Wynne & Lavoie, Marc (2007): "Fiscal Policy in a stock-flow consistent (SFC) model", *Journal of Post Keynesian Economics*, 30(1), pp. 79-100.
- Godley, Wynne & Zezza, Gennaro (2006): "Debt and Lending: A Cri de Coeur", *The Levy Economics Institute of Bard College, Policy Note 2006/4*.

- Goodfriend, Marvin (2004): "Monetary Policy in the New Neoclassical Synthesis: A Primer", *Federal Reserve Bank of Richmond Economic Quarterly*, Summer 2004, pp. 21-45.
- IMF (2012): *World Economic Outlook – October 2012*, IMF.
- Jespersen, Jesper (2009): *Macroeconomic Methodology – A Post-Keynesian Perspective*, Edward Elgar.
- Juselius, Katarina (2011): "Time to reject the privileging of economic theory over empirical evidence? A reply to Lawson", *Cambridge Journal of Economics*, 35(2), pp. 423-36.
- Kay, John (2011): "The Map is Not the Territory: An Essay on the State of Economics", *Institute for New Economic Thinking*, September 26, 2011; jf. <http://ineteconomics.org/sites/inet.civicaactions.net/files/kay-john-state-of-economics-v11.pdf>
- Keynes, John Maynard (1940): "How to Pay for the War", her fra *The Collected Writings of John Maynard Keynes, Vol. IX*, pp. 367-439, Macmillan, Cambridge University Press 1973.
- Keynes, John Maynard (1937): "The General Theory of Employment", her fra *The Collected Writings of John Maynard Keynes, Vol. XIV*, pp. 109-23, Macmillan, Cambridge University Press 1973.
- Keynes, John Maynard (1936): *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Macmillan, Cambridge University Press 1973.
- Keynes, John Maynard (1921): *A Treatise on Probability*, Macmillan, Cambridge University Press 1973.
- Knight, Frank (1921): *Risk, Uncertainty and Profit*, Reprints of Economic Classics – Augustus M. Kelley, New York 1964.
- Kregel, John Allen & Nasica, Eric (2011): "Uncertainty and Rationality: Keynes and Modern Economics", fra bogen *Fundamental Uncertainty – Rationality and Plausible Reasoning*, Brandolini, S. & Scazzieri, R. (eds), Palgrave Macmillan, pp. 272-93.
- Latsis et al. (2010): "Are conventions solutions to uncertainty? Contrasting visions of social coordination", *Journal of Post Keynesian Economics*, 32(4), pp. 535-58.
- Lawson, Tony (2010): "Economics and Science", *The Transatlantic: Journal of Economics and Philosophy*, no. 1; online version på <http://thetransatlantic.org>.
- Lawson, Tony (2009): "The current economic crisis: its nature and the course of academic economics", *Cambridge Journal of Economics*, 33(4), pp. 759-77.
- LeRoy, Stephen F. & Singell, Larry D. (1987): "Knight on Risk and Uncertainty", *The Journal of Political Economy*, 95(2), pp. 394-406.
- Lucas, Robert E. (1977): "Understanding business cycles", *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 5, 1977, pp. 7-29.
- Madsen, Mogens Ove (2020): "Understanding the Temporal in Economics", *WP 2020:6 Aalborg University Business School*.
- Madsen, Mogens Ove (2019): "Tidsaspekter i Keynesiansk teori", *Ph.d.-afhandling Roskilde Universitet*.
- Olesen, Finn (2020): "Efter finanskrisen og den nuværende pandemi – tilbage til gamle keynesianske dyder?", *Samfundsøkonomen*, 4/2020, pp. 27-31.
- Olesen, Finn (2020a): "Moderne tider. Aktiv krisestyring – er Keynes tilbage?", *Økonomi & Politik* 2020, Nr. 3, pp. 91-101.
- Olesen, Finn (2016): "The Lucas Critique – is it really relevant?", *Working Papers - Macroeconomic Methodology, Theory and Economic Policy, Department of Business and Management; WP 2016-7*.
- Olesen, Finn (2010): "A Treatise on Money – om debatten mellem Hayek og Keynes", *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 148(2), pp. 265-86.

- Olesen, Finn (2010a): "Uncertainty, Bounded Rationality and Post Keynesian Macroeconomics", *INTERVENTION: European Journal of Economics and Economic Policies*, 7(1), pp. 109-24.
- Romer, Paul (2016): "The Trouble With Macroeconomics", 14th September 2016, [WP-Trouble.pdf \(paulromer.net\)](http://paulromer.net)
- Romer, David (2012): "What Have We Learned about Fiscal Policy from the Crisis?", fra bogen *In the Wake of the Crisis – Leading Economists Reassess Economic Policy*, Blanchard, Olivier et al. (eds.), The MIT Press, pp. 57-66.
- Rowthorn, Robert (2020): "The Godley-Tobin Lecture: Keynesian economics – back from the dead?", *Review of Keynesian Economics*, 8(1), pp. 1-20.
- Scazzieri, Roberto (2011): "A Theory of Similarity and Uncertainty", fra bogen *Fundamental Uncertainty – Rationality and Plausible Reasoning*, Brandolini, S. & Scazzieri, R. (eds), Palgrave Macmillan, pp. 73-103.
- Simon, Herbert A. (1979): "Rational Decision Making in Business Organizations", *The American Economic Review*, 69(4), pp. 493-513.
- Simon, Herbert A. (1978): "Rationality as Process and as Product of Thought", *The American Economic Review*, 68(2), pp. 1-16.
- Skidelsky, Robert (2011): "Comment on 'Animal Spirits Revisited'", *Capitalism and Society*, 6(2), Article 4, pp. 1-3.
- Sbordone, Argia et al. (2010): "Policy Analysis Using DSGE Models: An Introduction", *Federal Reserve Bank of New York Economic Policy Review*, October 2010, pp. 23-43.
- Stahel, Andri (2021): "Has economics become a new theology? Some comments about the practice of modern economists and medieval theologians", *real-world economics review*, issue no. 97, pp. 2-19.
- Stiglitz, Joseph (2012): "Macroeconomics, Monetary Policy, and the Crisis", fra bogen *In the Wake of the Crisis – Leading Economists Reassess Economic Policy*, Blanchard, Olivier et al. (eds.), The MIT Press, pp. 31-42.
- Tuckett, David et al. (2020): "Monetary policy and the management of uncertainty: a narrative approach", *Staff Working Paper No. 870*, Bank of England.
- Vines, David & Wills, Samuel (2018): "The rebuilding macroeconomic theory project: an analytical assessment", *Oxford Review of Economic Policy*, 34(1-2), pp. 1-42.
- Woodford, Michael (2013): "Macroeconomic Analysis without the Rational Expectations Hypothesis", *Annual Review of Economics*, 5(1), pp. 303-46.
- Woodford, Michael (2011): "What's Wrong with Economic Models?", *October 3, 2011*; fra hjemmesiden: <http://www.columbia.edu/~mw2230/>

Noter

---

¹ Nærværende artikel er en væsentlig omarbejdet, udvidet og opdateret version af fremstillingen i "Om usikkerhed – epistemologisk som ontologisk", Working Papers - Macroeconomic Methodology, Theory and Economic Policy, Department of Business and Management; WP 2013-3.

² Også derfor giver det sjældent nogen mening at forsøge at jage optimale udfald, sådan som man gør det i den moderne makroøkonomiske mainstream. For nu at bruge en reference til 'Bounded Rationality'-skolen, så ved vi fra 'real life', at husholdninger som virksomheder ofte er yderst tilfredse med at bringe sig i såkaldte 'second best' situationer. Som Herbert Simon for en menneskealder siden gjorde opmærksom på,

---

satisfiering er det, som er kendetegnende for al menneskelig økonomisk adfærd; ikke optimalitet; jf. f.eks. Simon (1978 & 1979).

³ For en belysning af centrale dele af Lucas' forfatterskab kan der henvises til Olesen (2016).

⁴ Og så måske alligevel ikke. Måske var Frank Knight alligevel inde på en tankegang, der på nogle punkter synes at være sammenfaldende med Keynes'; jf. Dequech (1999). Taget for pålydende ville Keynes næppe have noget afgørende at indvende mod det følgende Knight citat: "The business man himself not merely forms the best estimate he can of the outcome of his actions, but he is likely also to estimate the probability that his estimate is correct. The "degree" of certainty or of confidence felt in the conclusion after it is reached cannot be ignored, for it is of the greatest practical significance. The action which follows upon an opinion depends as much upon the amount of confidence in that opinion as it does upon the favorableness of the opinion itself. The ultimate logic, or psychology, of these deliberations is obscure, a part of the scientifically unfathomable mystery of life and mind"; Knight (1921:226-27).

⁵ I megen post keynesiansk teori taler man således om såkaldt 'semi-closure' analysesituationer ('afsnøringsituationer'). Egentlig bør det makroøkonomiske landskab betragtes som et hele. Mellem de enkelte dele af dette landskab hersker der principielt interdependens. Men ingen kan overskue et sådant landskab i sin helhed blot nogenlunde korrekt. Derfor er det tilladt at betragte dele af landskabet i isolation, når blot disse dele er kendetegnet ved relativ stabilitet – forandringsgraden over tid er minimal – og der samtidig ikke er en betydende interdependens til resten af landskabets andre dele. I en sådan situation kan den betragtede del af økonomien godt lignedes med et repetitivt system i hvert tilfælde på kortere sigt. Selvkært vil graden af foranderlighed og mulighed for øget interdependens over tid kunne øges. Dette ved ingen *ex ante*. Det kan først erkendes *ex post*, når fremtiden bliver til realiseret nutid.

⁶ Tilsyneladende argumenterede Keynes selv i henseende til begrebet en 'unknown probability' i *Treatise on Probability* uden at inddrage det nævnte ikke-repetitive argument, jf. Keynes (1921:33 & 34): "In dealing with this contention, we must be clear as to what we mean by saying that a probability is *unknown*. Do we mean unknown through lack of skill in arguing from given evidence, or unknown through lack of evidence? The first is alone admissible, for new evidence would give us a new probability, not a fuller knowledge of the old one ... To say, then, that a probability is unknown ought to mean that it is unknown to us through our lack of skill in arguing from given evidence. The evidence justifies a certain degree of knowledge, but the weakness of our reasoning power prevents our knowing what this degree is". Derved kunne indholdet i dette citat fortolkes at være i overensstemmelse med opfattelsen hos Knight; jf. dels Knight citatet i teksten og note 4.

⁷ Og dog er der også nogle, som vil nedtone betydningen af *Treatise on Probability* på indholdet i Keynes' makroteoretiske og metodologiske gennembrud i 1936. Således påpeger Dequech (1997 & 1997a), at den ontologiske form for usikkerhed fik tildelt en langt større rolle end den havde haft i *Treatise on Probability*. I 1936 skal termen 'unknown' derfor tages for pålydende i bogstavelig ontologisk forstand. Det principielt ukendte bliver først til en kendsgerning, når fremtiden på et senere tidspunkt gennemlevs som aktuel nutid. Fremtidige hændelser er dermed ikke prædeterminerede. Med Dequech (2003:520 & 524): "This means that some relevant information *cannot be known, not even in principle*, at the time of making many important decisions ... Fundamental uncertainty implies that an objectively defined optimal solution does not exist *ex ante*".

⁸ Helt som en mainstream økonom ville gøre det – dengang i Keynes' samtid som nu i mere moderne tid – er producenten (virksomhederne) i centrum af den makroteoretiske analyse hos Keynes. Alene af den grund er det fejlagtigt at beskrive Keynes som en økonom, der ikke tog udbudsøkonomiske argumenter alvorligt. For ham som for andre økonomer er udbudssiden af det økonomiske system central. Uden udbud kan ingen efterspørgsel forsøges tilfredsstillet. Noget ganske andet er så selvfølgelig, om den effektive efterspørgsel har en sådan størrelse, at den kan matche det samlede udbud på en sådan måde, at et makroøkonomisk udfald med fuld beskæftigelse kan fremkaldes. Som belært af den økonomiske historie kan økonomier være ganske langt væk fra en sådan situation. Og somme tider endda i en længerevarende periode. Netop derfor var det, at

---

Keynes i *The General Theory* analyserede en økonomisk situation, som han benævnte for en stabil underbeskæftigelsesligevægt.

⁹ Med Dow (1995:119): "action is often required, or at least often occurs, whether probabilities can be measured or not. If they cannot be measured the logical foundations for a decision are by definition weak; reliance is placed on convention, animal spirits or caprice".

¹⁰ Dette er dog en opfattelse, som Skidelsky (2011:3) forholder sig afvisende overfor, idet han bemærker: "In fact, if one believes in ontological uncertainty it makes no sense to talk of animal spirits as part of a rational strategy for coping with uncertainty, because the uncertainty is being created by the animal spirits themselves".

¹¹ Og i denne henseende befinder *The General Theory* sig i opposition til megen af den efterfølgende keynesianske tænkning, der så sig selv som udspringende af tankerne i dette værk.

¹² At Keynes ikke havde øje for udbudsforholdenes betydning i henseende til at forstå, hvorledes det makroøkonomiske system fungerer, er en fejlagtig påstand. Det kan enhver overbevise sig om ved at læse kapitel 21 i *The General Theory*.

¹³ Hvorefter Keynes fortsætter: "The psychology of a society of individuals each of whom is endeavouring to copy the others leads to what we may strictly term a *conventional judgment*"; Keynes (1937:114).

¹⁴ For en generel diskussion om brugen af en konventionel adfærd til så at sige at overkomme usikkerhedens mange aspekter kan der henvises til Latsis et al. (2010). Heri påpeges det blandt andet netop, at mens mainstream gennem konventioner forsøger at overkomme den epistemologiske form for usikkerhed uden afgørende at ændre på deres grundlæggende teoretiske set up, så anvender post keynesiansk inspirerede økonomer, i overensstemmelse med argumentationen i Keynes (1937), konventioner på anden vis. Hos dem skal den konventionelle adfærd forsøge at overkomme de restriktioner og uforudsigelige effekter, der følger af eksistensen af den ontologiske form for usikkerhed, som gør det makroøkonomiske system ikke-repetitivt. Og, hvad kendetegner så lige termen 'en konvention'? Her definerer Latsis et al. (2010:536) fire dimensioner, hvoraf den fjerde er den væsentligste for Keynes og for post keynesianerne: "1: Conventions involve coordination between agents; 2: Conventions involve regularities in behavior; 3: Conventions are arbitrary; 4: *Conventions are responses to uncertainty*".

¹⁵ For en diskussion af tidsaspektets betydning for den økonomiske forståelse kan der eksempelvis henvises til Madsen (2020 & 2019).

¹⁶ For en introducerende belysning af sådanne modeller kan der henvises til Byrialsen (2018).

¹⁷ Men som Romer (2012) påpeger, så bør man dog også huske på, at det finanspolitiske råderum er sårbart i forhold til de enkelte landes gælds-BNP rater. Høje gælds-rater begrænser således den kortsigtede finanspolitiske aggressivitet; netop derfor er det også vigtigt at huske, at landene bør have øje for en mere langsigtet konsolidering, når de ekspanderer finanspolitikken på det korte sigt med det formål at begrænse den økonomiske krises skadevirkninger.

¹⁸ Således påpeger et mainstream-bidrag om beskaffenheden af DSGE-modellerne, som den moderne makroøkonomiske mainstream anvender i deres analyser; de har som et centralt kendetegn det, at: "These conditions ... [den i papiret opstillede models 1. ordensbetingelser] ... yield a fully state-contingent plan for the household's choice variables – how much to work, consume, and save in the form of bonds – looking forward from the planning date t_0 and into the foreseeable future. At any point in time, the household is obviously uncertain about the way in which this future will unfold. However, we assume that the household is aware of the kind of random external events, or shocks, that might affect its decisions and, crucially, that it knows the probability with which these shocks might occur. Therefore, the household can form expectations about future outcomes, which are one of the inputs in its current choices. We assume that these expectations are rational, meaning that they are based on the same knowledge of the economy and of the shocks that buffet it as that of the economist constructing the model"; se Sbordone et al. (2010:27). For en generel kritik af disse DSGE-modeller kan der henvises til Byrialsen & Olesen (2014).

---

¹⁹ Og dette er en grundlæggende forståelse, som også synes at kunne findes i Juselius (2011). Om end yderst kritisk indstillet overfor den typiske makroøkonomiske model approach (DSGE modellerne) – eksempelvis skriver hun om sådanne standart modellers grundlæggende kendetegn, at ”we have to rely on such unrealistic assumptions that most results can be deemed empirically irrelevant from the outset”; Juselius (2011:431) – er der dog ifølge hende et mere brugbart matematisk formalistisk alternativ: ”Thus the CVAR approach combined with imperfect knowledge economics seems to provide a strong partnership for testing hypotheses and learning about our complicated reality”; Juselius (2011:431).

²⁰ Som eksempelvis påpeget af Vines & Wills (2018:2): ”Many of us – although not all – were proud of what had been achieved. But the benchmark model has let us down: it explained neither why the GFC ... [den globale finansielle krise] ... happened, nor what to do about it”.

²¹ Konkret ønsker forfatterne at udvikle en form ’Narrative theory’ for pengepolitikken netop fordi: ”the expectations agents develop in the macroeconomy are based on narratives about what is happening around them as well as what others are doing. Such narratives help them to overcome uncertainty and to act despite lack of reliable knowledge and the constant potential for loss”; Tuckett et al. (2020:4).

²² Og herom kan man selvfølgelig have sine tvivl, er nok synspunktet hos mange non-mainstream makroøkonomer, jf. eksempelvis Stahel (2021:18): ”The question is, will economists dare to do so and look at reality with fresh eyes and new instruments, or will they do as the theological establishment tried to do at the dawn of modern science, sticking to their dogma and accepted doctrines?”.